

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН,
УПРАВЛІННЯ І БІЗНЕСУ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни
ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ

для здобувачів
підготовки

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

для усіх галузей знань, спеціальностей, освітньо-професійних програм

Хмельницький 2025 р.

Конспект лекцій з дисципліни «Економічне мислення» підготовки фахівців на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти

РОЗРОБНИКИ: Тарасюк А.В. доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, к.е.н, доцент

Рецензент: Олійник Н.М., доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, к.т.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки
Протокол №__1__від 28.08.2025 року

Завідувач кафедри

Наталія ШАНДОВА

УЗГОДЖЕНО
З НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИМ ВІДДІЛОМ

Реєстраційний номер № 86/030-03.09.2025

ВСТУП

Метою викладання навчальної дисципліни «Економічне мислення» є формування економічного мислення, необхідного для орієнтації й соціально-економічної адаптації до змін у житті суспільства.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей:

- здатність оперувати економічними категоріями та демонструвати розуміння економічної поведінки економічних суб'єктів;
- розуміння дії економічних законів та здатність застосовувати їх для управління економічними процесами;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- знання і розуміння механізму формування фінансово-економічних результатів та напрямки підвищення ефективності діяльності економічних суб'єктів.

Очікувані результати навчання

Внаслідок вивчення навчальної дисципліни студент повинен бути здатним продемонструвати такі результати навчання:

1. Ознайомитися з основними економічними категоріями як на рівні національної економіки, так і функціонування бізнесу для визначення економічної поведінки в конкретній ситуації;
2. Розуміти механізм дії економічних законів з метою свідомого використання в управлінні соціально-економічними процесами;
3. Ідентифікувати джерела, збирати необхідну інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень;
4. Розуміти механізм формування фінансово-економічних результатів та напрямки підвищення ефективності діяльності та розвитку бізнесу

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Особливості регулювання економічних процесів

Тема 1. Економічне мислення в соціальній економіці

Сутність, принципи та функції соціальної економіки. Інститути й інструменти соціальної політики. Соціальна справедливість у соціальній економіці. Діагностика соціальної безпеки. Людський розвиток і його оцінювання

Тема 2. Економічна політика держави

Рациональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності. Забезпечення стабільного розвитку національної економіки. Реалізація соціальних цілей розвитку суспільства..

Тема 3. Державний бюджет та бюджети різних рівнів

Фінансова система та державний бюджет. Принципи бюджетної діяльності. Структура та функції бюджетної системи. Структура бюджету. Ключові поняття бюджетного процесу. Бюджетна політика та державний борг

Змістовий модуль 2. Економічне моделювання

Тема 4. Ринок праці

Особливості ринку праці в Україні. Зайнятість та безробіття, регіональний аспект. Трансформація ринку праці і перспективи розвитку.

Тема 5 Ціни та ціноутворення

Ціна як інструмент економіки Теорії, що визначають цінність товару Суть процесу ціноутворення. Система цін і ознаки, покладенні в її основу

Тема 6. Фінансово-економічні результати суб'єктів підприємництва

Зміст та основні завдання фінансової діяльності суб'єктів Організація фінансової діяльності підприємства Форми фінансування підприємств Критерії прийняття фінансових рішень

Тема 1. Економічне мислення в соціальній економіці

1.1. Сутність, принципи та функції соціальної економіки.

1.2. Інститути й інструменти соціальної політики.

1.3. Соціальна справедливість у соціальній економіці.

1.4. Діагностика соціальної безпеки.

1.5. Людський розвиток і його оцінювання

1.1. Сутність, принципи та функції соціальної економіки.

Сьогодні в розвинутих країнах точаться дискусії про необхідність перетворень якісного характеру в соціальній сфері, пов'язаних із сучасними викликами системної змістовності (глобалізація, масова міграція тощо). Вихід із сучасної кризи системи соціального захисту та соціальної безпеки передбачає пошук нової соціально-економічної моделі та нових соціальних балансів. Тому актуальним стає створення оновленої соціально-економічної доктрини, яка б вирішувала питання регулювання доходів населення.

Ринкова економіка не є незмінною системою економічних відносин. На розвиток економічно розвинених країн з ринковим типом економіки домінантний вплив здійснюють саме соціальні чинники. Їх дія поширюється на різні сфери економіки, призводить до зміни структури суспільних потреб, видів економічної діяльності. Це дозволяє говорити про "соціалізацію" економічної системи та трансформацію ринкової економіки за соціально орієнтованим типом.

Соціальна економіка як окремий економічний сектор виникла приблизно у середині XIX століття, що співпадає з початком зародження підприємництва як відповіді на проблеми соціальної сфери, які загострилися саме у цей період.

Концепція "соціальної ринкової економіки" знайшла найбільш послідовне втілення в моделі "соціального ринкового господарства" у

післявоєнній Німеччині.

Як напрям наукових досліджень навчальна дисципліна "Соціальна економіка" виникла порівняно недавно – наприкінці ХХ століття. Тому значна кількість теоретичних і практичних питань перебувають на стадії вивчення.

Особливість соціальної економіки полягає в органічному поєднанні суто економічного з суто соціальним — в їх нерозривних взаємообумовленості та взаємозалежності. Тому соціальна економіка – це економіка, орієнтована на розвиток особистості та досягнення соціального прогресу.

В економічній теорії соціальна економіка трактується як система господарювання, в основу якої закладене забезпечення соціально орієнтованого економічного зростання у взаємозв'язку з економічно орієнтованим соціальним розвитком.

У найбільш загальному вигляді соціальна економіка є системою соціально-економічних відносин, заснованих на різних формах власності, на принципах свободи підприємництва та сумлінної конкуренції, що забезпечує гідне життя населення, гарантію його соціального захисту та соціальної безпеки, на основі високого рівня розвитку економіки.

Формування і розвиток соціальної економіки відбувається за активної участі держави. Переважна більшість цивілізованих країн визначають свій статус як соціальні держави.

Стаття 1 Конституції проголошує, що Україна є суверенна та незалежна, демократична, соціальна, правова держава. У статті 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Соціальна економіка віддзеркалює кризові явища, що характерні для сучасного етапу розвитку нашої держави, негативно позначаючись на якості життя громадян.

Головною метою соціальної економіки виступає необхідність забезпечення вільного розвитку людини, гідного рівня і якості життя кожного громадянина і населення країни в цілому. Засобом досягнення такої мети є економіка, що динамічно розвивається.

В економічній літературі *виділяють три "чистих типи" соціальної економіки: охлократична, олігархічна та демократична.*

Перший тип (охлократичний) характеризується тим, що економіка

головним чином працює на нижчі прошарки суспільства.

Другий тип (олігархічний) пов'язаний з орієнтацією на задоволення інтересів вищих прошарків.

Нарешті, демократична орієнтація надає найбільшу підтримку середнім прошаркам суспільства.

Отже, *найпрогресивнішою є демократична орієнтація економіки*, за якої підтримується середній клас. Це пояснюється тим, що він характеризується високим інноваційним потенціалом. Саме середній клас концентрує найбільш цінний трудовий і інтелектуальний капітал суспільства, його знання, культуру, кваліфікацію, творчість, енергію тощо. Демократична орієнтація соціальної економіки розвиває і зміцнює середній клас, водночас турбуючись про малозабезпечені прошарки.

Для описання соціальної економіки важливим є визначення **принципів**, які відображають ті суттєві ознаки, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Принципи соціальної економіки та їх характеристика

Принципи	Характеристика
Принцип верховенства права	Полягає у гарантуванні та забезпеченні пріоритету панування права у суспільстві. Соціальна економіка може бути реалізована тільки в правовій державі, де існує загальна повага прийнятих законів, особливо в сфері економіки
Принцип гуманізму	Визнає цінність людини, її гідність, громадянські права, право на щастя, спроможності виявлення своїх особистих здібностей. Його застосування є критерієм прогресивності соціальних інститутів
Принцип свободи економічної діяльності, у т.ч. підприємництва	Означає, що кожен вільний обирати свою справу та працювати на її благо, брати на себе економічну відповідальність за результати (в рамках чинного законодавства)
Принцип зайнятості населення	Відображає комплексний підхід до вирішення проблем зайнятості та передбачає координацію зусиль органів влади всіх рівнів і відповідальність держави за створення умов для реалізації прав громадян на працю і вільно обрану зайнятість
Принцип соціальної справедливості	Означає справедливе рішення нагальних соціально-економічних проблем, що виникають на різних етапах розвитку суспільства з урахуванням міри рівності (нерівності) життєвого становища людей, соціальних груп, що об'єктивно зумовлюється рівнем матеріального та духовного розвитку

Принцип соціального партнерства	Забезпечує рівноправність і відповідальні відносини між працедавцями, працівниками та державою (повага та врахування інтересів сторін; обов'язковість виконання колективних договорів, угод; контроль за виконанням прийнятих колективних договорів, угод; відповідальність сторін за невиконання з своєї вини колективних договорів, угод)
Принцип соціального захисту	Передбачає доступність для кожного, адресність, диференціацію для окремих категорій населення, адаптивність у відповідь на мінливість умов зовнішнього середовища

Виходячи з визначених принципів розглянемо **функції соціальної економіки**. Функції соціальної економіки — це зумовлені його природою і цільовим призначенням напрями впливу на суспільство, спрямовані на забезпечення, функціонування та розвиток виробництва, розподіл, обмін та споживання з метою досягнення соціальної ефективності. Функції соціальної економіки та їх характеристика наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Функції соціальної економіки та їх характеристика

Функції	Характеристика
Підтримувальна	Підтримує і розвиває форми та механізми господарювання, суспільного розподілу праці, що досягається за рахунок відтворення людських ресурсів, розподілу робочих місць і перерозподілу найманих працівників. Реалізація цієї функції потребує гнучких механізмів розподілу та перерозподілу кадрів, забезпечення їх мобільності
Стимуляційна	Забезпечує посилення стимулів до праці, економічну (матеріальну) зацікавленість у праці
Інтеграційна	Спрямована на збереження цілісності соціуму і виражається у забезпеченні єдності інтересів працюючих та їх соціальному партнерстві. Про значення даної функції свідчить соціальна напруга у суспільстві
Інноваційна	Забезпечує оновлення форм та організації виробництва, систем стимулювання. Інноваційні процеси залежать від того, як ставляться суб'єкти виробництва до нового, як сприймають досягнення науки, який рівень і характер їхньої активності
Розподільча	Забезпечує формування соціальних страхових фондів із внесків працедавців, найманих працівників, інших джерел; контролює повне та своєчасне надходження коштів фондів і їх цільове

	використання
Захисна	Полягає у захисті громадян від негативних наслідків настання життєвих ситуацій (безробіття, хвороба, інвалідність, старість тощо), у підтримці достатнього рівня матеріального добробуту осіб, для яких кошти соціального забезпечення є джерелом існування, у попередженні зубожіння населення
Компенсаційна	Передбачає відшкодування втраченого заробітку або доходу в зв'язку з виходом на пенсію, інвалідності, у разі: втрати годувальника, народження дитини, підвищення роздрібних цін на предмети споживання, безробіття та ін.

Зазначені функції соціальної економіки здійснюються через значну кількість державних соціальних механізмів. Ефективність реалізації соціальних функцій у значній мірі залежить від рівня економічного розвитку суспільства.

Соціалізація економічних відносин – це процес якісних змін у суспільному стані, що характеризується його прогресивним рухом на основі підвищення ролі людини у виробництві, всебічне використання її здібностей і знань.

Соціалізація економіки проявляється у таких напрямках:

1) розвиток інтелектуальних можливостей та інтелектуального капіталу працівників відповідно до нових потреб і вимог суспільного виробництва;

2) якісна трансформація системи інститутів, які забезпечують взаємозв'язок основних суб'єктів господарювання в усіх сферах економічного життя; зміна місця та ролі працівника у системі прийняття рішень через інститути соціального партнерства, соціальної відповідальності, соціальної конкуренції;

3) соціальна орієнтація економічних основ і матеріальних стандартів існування працівника, що виражається у збільшенні частки сукупного працівника у національному доході, отже, у змінах в розподілі, організації оплати праці, обсязі фонду споживання;

4) соціальна орієнтація ринкового законодавства;

5) поява та розвиток середнього класу, його структури, якості, ваги в економічному та політичному середовищі, у системі відносин власності.

Об'єктивними чинниками для соціалізації є:

зайнятість, її міра та вид;

місце в суспільному розподілі праці (зайнятість – управлінська чи виконавча, аграрна чи індустріальна, фізична чи розумова праця);

особливості праці з погляду ваги: складності, комунікативності, ризику, фізичних і моральних умов;

наймана праця за заробітну плату чи самостійна робота з вільним доходом;

відношення до власності на засоби виробництва; її наявність чи відсутність, міра, форма і вид;

відношення до організації і управління виробництвом і працею: рівень, економічні та правові підстави, формальний чи неформальний характер;

освіта та кваліфікація, їх рівень, відповідність, профіль, престижність.

В основу соціалізації економіки закладена потреба населення у соціальній справедливості, соціальній підтримці та соціальному захисті.

Значення соціальних чинників економічного зростання невідомо зростає, особливо у процесі становлення постіндустріального, постекономічного суспільства.

Важливою складовою соціальної економіки є **соціальна політика**, яка втілюється в життя через соціальні програми і реалізує на практиці відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення.

У соціальній політиці ключову роль відіграє держава. Соціальна держава – це держава, політика якої спрямована на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини [110].

Ідеологічною основою "соціальної держави" стали погляди англійського економіста Дж. Кейнса, який обґрунтував необхідність державного втручання в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю, підвищення добробуту населення через пере- розподіл доходів між соціальними групами. Поняття "соціальна держава" було запроваджено до наукового обігу Л. фон Штайном у 1850 р., проте активне теоретичне розроблення цієї дефініції розпочалося в першій половині XX ст. [110].

Ідеальним типом соціальної держави вважається "держава загального добробуту", описана К. Еспіном-Андерсоном і Дж. Ейвенсом Кольбергом [110]. Сутність функціонування "держави загального добробуту" полягає в

тому, що держава бере на себе обов'язок забезпечувати повний добробут населення. До сфери діяльності такої держави входять охорона здоров'я, освіта, соціальні служби, соціальне страхування, політика зайнятості населення.

Ознаки соціальної держави:

ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, ефективній правовій системі;

має юридичну основу – сучасне соціальне законодавство, що відповідає принципу соціальної справедливості та динамічно реагує на зміни соціально-економічних процесів;

гарантує соціальну безпеку громадян, які самостійно (завдяки своїй активності) забезпечують необхідний/достатній рівень матеріального добробуту для себе та членів своєї сім'ї, тобто створює умови для реалізації права на працю, професійне навчання, рівні стартові можливості для молоді тощо;

надає соціальну допомогу громадянам (на рівні прожиткового мінімуму), які неспроможні нести відповідальність за свій добробут, тобто соціально вразливими верствами населення — старим, непрацездатним, хворим;

проводить соціальну політику, спрямовану на зміцнення соціальної стабільності та злагоди в суспільстві, зведення до мінімуму надмірного майнового розшарування населення, формування "середнього класу" (розумне оподаткування доходів).

Соціальна політика держави — один з напрямів її діяльності з регулювання соціально-економічних умов життя суспільства. Її сутність полягає в підтримці відносин як між соціальними групами, так і всередині них, забезпеченні умов для підвищення добробуту, рівня життя членів суспільства.

Соціальна політика держави спрямована на створення соціальних гарантій щодо формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві. Завдяки такій політиці розвинені держави уникають наростання суперечностей між соціальними групами населення, плекаючи тенденцію до співпраці, до соціального партнерства.

Соціальна політика поряд з економічною, є важливою складовою внутрішньої політики держави. Подеколи неможливо чітко визначити ступінь впливу соціальної та економічної політики щодо багатьох питань. Реалізація соціальних заходів залежить від стабільності функціонування

економічної системи. Політика економічного зростання може бути результативною лише за умови істотного посилення дієздатності держави, ефективного виконання нею своїх функцій. Зміцнення держави потрібне для істотного посилення її впливу на розвиток соціальної сфери.

Соціальний підхід передбачає, що суспільство повинно гарантувати кожному громадянину дохід, не нижчий межі малозабезпеченості.

Економічний підхід означає, що суспільство бере на себе зобов'язання створити умови кожному члену суспільства для вияву активності й отримання прибутку. Обидва підходи характеризують показники результативності соціальної політики або характеристики рівня життя населення.

Таким чином, простежується тісний зв'язок між економічною та соціальною політикою держави. Виходячи з нього можна об'єднати ці поняття: *соціально-економічна політика* держави зосереджується на політичній стабільності суспільства, зміцненні демократичних принципів його організації, розгортанні приватної ініціативи та підприємницької активності населення, формуванні надійної соціальної бази для забезпечення високого рівня життя населення.

Роль держави полягає в перерозподілі через бюджет значної частини національного доходу, в спрямуванні коштів на розвиток інфраструктури та надання соціальної підтримки найбільш вразливим верствам населення.

Адміністративно-командна система панувала в СРСР, країнах східної Європи та ряді азіатських держав. Її характерними рисами є суспільна власність на економічні ресурси, монополізація, бюрократизація економіки, централізований розподіл матеріальних благ, трудових і фінансових ресурсів. Розподіл створеної продукції між учасниками виробництва жорстко регламентувався центральними органами за допомогою тарифної системи та централізовано затверджених нормативів, що вело до урівнювального підходу в оплаті праці.

Перехідна економічна система – проміжний стан економіки в зв'язку із зміною принципів господарювання внаслідок соціально-економічних змін. Як правило, соціальна сфера пригнічена.

Ринкова економічна система зумовлена декількома принципами, які відрізняють її від інших економічних систем. Ці принципи засновуються на свободі людини, її підприємницьких талантах і на справедливому ставленні до неї держави.

Соціально орієнтована ринкова економіка – це економічна система, організована на основі ринкової саморегуляції, за якої захист конкуренції та

ринкові методи господарювання ефективно поєднуються з державним регулюванням національної економіки, з її соціальною спрямованістю.

У будь-якій економіці соціальна політика є частково адміністративним суб'єктом, частково — інструментом правосуддя, частково — вираженням народної оцінки. Форма та функції соціальної політики визначаються кон'юнктурою соціальних сил і економічними обставинами.

Соціальна політика — це система управлінських, регулятивних, організаційних рішень і дій, а також цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному історичному етапі його розвитку та знаходить втілення в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб та інтересів людини в суспільстві [110].

Виходячи з історичного досвіду слід зазначити, що соціальна політика має конкретний історико-еволюційний характер. Кожній суспільно-економічній формації притаманний свій тип соціальної політики.

Узагальнюючи різні підходи, слід уточнити, що **соціальна політика** — *це соціально орієнтована система заходів, здійснюваних на макро-, мезо- та мікрорівнях, спрямована на забезпечення права кожного громадянина на гідний життєвий рівень.*

Метою соціальної політики є створення умов для розвитку й оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого соціального потенціалу людини, особистості.

Об'єктом соціальної політики є людина з її матеріальними та соціальними потребами. Особливий наголос ставиться на окремих особах або групах осіб, які потребують певної соціальної підтримки (немічні, хворі, інваліди, працездатне населення, пенсіонери, діти-сироти та інші соціально вразливі верстви населення).

Суб'єктами соціальної політики є: держава, державні відомства й установи; органи місцевого самоврядування; громадські, релігійні, благодійні чи інші недержавні об'єднання; комерційні структури та бізнес; суспільство, політичні партії, громадські організації тощо.

Головним суб'єктом соціальної політики є держава. Роль держави як суб'єкта соціальної політики полягає в створенні соціальних гарантій, в формуванні економічних стимулів для участі в суспільному виробництві. *Держава як координуючий суб'єкт соціальної політики виконує функції гаранта, регулятора, захисника, контролера тощо.*

Держава є *гарантом* прав і свобод громадян, що є вкрай важливим для реалізації людиною свого трудового потенціалу. Держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів (прожитковий мінімум, мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат).

Держава виступає як незалежний *регулятор соціально-трудових відносин*, встановлюючи правові рамки, які захищають права працівників. Держава повинна здійснювати свою *регулятивну діяльність* щодо соціального розвитку за допомогою створення відповідних економічних, соціально-політичних і духовних передумов з метою розширення соціального потенціалу як суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема.

Держава здійснює *фінансове регулювання* місцевого самоврядування з метою надання державних соціальних гарантій на основі нормативів витрат. Цільова державна підтримка здійснюється з метою вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо забезпечення державних соціальних гарантій.

Держава *захищає соціальні права громадян*, зокрема право на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. З метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінювання ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний *державний моніторинг (контроль)* у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів. За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій в порядку, що визначається законами.

1.2. Інститути й інструменти соціальної політики

Людина, яка живе в суспільстві, постійно відчуває на собі його вплив завдяки таким **соціальним інститутам**, як *держава, ринок, сім'я*.

Держава є одним із політичних соціальних інститутів як історична

форма організації спільної життєдіяльності людей. Головним виконавчим інститутом соціальної політики є уряд.

Ринок як інститут соціальної політики є регулятором багатьох соціальних процесів (безробіття, ціноутворення), механізмом взаємодії між роботодавцями та робітниками (рівень зарплати, соціальний захист активного населення).

Сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства, і є могутнім чинником формування демографічного потенціалу. Саме сім'я є головним посередником у зв'язку людини з суспільством.

Для ефективного здійснення соціальної політики необхідний певний набір інструментів.

Інструменти соціальної політики — це сукупність важелів, застосування яких спрямоване на комплексне розв'язання соціальних проблем.

Виділяють такі інструменти соціальної політики:

оподаткування — це використання, як головного джерела, формування соціальних фондів; введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей, на утриманні яких перебувають важкохворі або інваліди, які потребують постійного догляду; для членів сімей осіб, які загинули або постраждали під час Революції гідності; для учасників АТО та членів їх сімей; для громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні; для сімей, які всиновлюють, беруть на утримання дитину або людину похилого віку; для безробітних, що починають власний бізнес тощо);

фінансові трансферти — передання на безоплатній та безповоротній основі коштів, товарів, послуг, матеріальних цінностей (права власності) в порядку надання фінансової допомоги та компенсації (пенсій, стипендій, допомог, страхових виплат тощо);

безготівкова допомога — безоплатні ліки; часткове зменшення вартості товарів і послуг; субсидії — адресна безготівкова допомога сім'ї, яка надається на відшкодування витрат з оплати житлово-комунальних послуг, користування житлом або його утримання;

послуги — перекваліфікація на більш популярні спеціальності; догляд на дому за самотніми інвалідами та людьми похилого віку;

консультування, рекомендації, інформування — консультаційні та

рекомендаційні програми щодо підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, профорієнтаційне консультування; інформування про наслідки від небажаної діяльності (вживання наркотиків, тютюну, можливі шляхи отримання ВІЛ). Інформаційної підтримки потребують пенсійна реформа, програма адресної допомоги, медична реформа, програма субсидій;

заборона або обмеження певних дій – заборона будь-якої дискримінації (зокрема під час наймання на роботу); заборона або обмеження реклами тютюну, алкоголю;

спеціальні стягнення у вигляді штрафів за соціально небезпечну поведінку (штрафи за паління в громадських місцях);

правові статуси, що мають надавати певні права та визначати обов'язки держави перед їх носіями (статус ветерана війни, ліквідатора аварії на ЧАЕС, безробітного, біженця тощо).

1.3. Соціальна справедливість у соціальній економіці

Серед характеристик і критеріїв соціальної політики важливе місце посідає **соціальна справедливість**. Сократ вважав, що *справедливість* — це дотримання мудрості, істинного знання, порядку речей, законів. Ф. Бекон стверджував, що справедливість є те, що об'єднує людей і створює основи для права [110].

Сучасні соціологи й економісти, аналізуючи поняття справедливості, зазначають, що справедливість у суспільстві вільних людей недосяжна, що можна говорити лише про рівноправність громадян.

Основа соціальної рівності – це рівність людей перед чиним законом.

Слід зауважити, що соціально орієнтована держава визнає рівність соціальних прав усіх її громадян, незалежно від їх індивідуальних або соціальних особливостей, та гарантує їм мінімальні соціальні гарантії.

Соціальна справедливість – це соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена оцінка суспільних відносин.

У науковій літературі спостерігаються різні погляди на соціальну справедливість [116].

Егалітаристський підхід — рівність, за якою справедливий зрів-

няльний розподіл доходів, коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Логіка міркувань тут така: якщо потрібно розділити визначену кількість благ між людьми, які однаково цього заслуговують, то справедливим був би розподіл порівну. Протилежний йому *елітаристський підхід* – розподіл пропорційно заслугам, здібностям, досягненням [116].

Роулсіанський підхід (пов'язаний з ім'ям Дж. Роулса, сучасного американського філософа). Відповідно до нього справедливою вважається така диференціація доходів, за якої відносна економічна нерівність припустима лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого абсолютного рівня життя найбільш вразливими членами суспільства [116].

Утилітарний підхід походить із вчення І. Бентама, англійського економіста, який вважав, що головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для можливо більшої кількості членів суспільства. Науковець виходив із того, що функції корисності в різних людей неоднакові, тому отримувати більшу частку суспільного багатства має той, хто корисніший для суспільства [116].

Ринковий підхід до розподілу доходів припускає відповідність доходу кожного власника чинника виробництва граничному продукту, отриманому від цього чинника. Соціальна справедливість устанавлюється ринком і його регуляторами. У цьому випадку припустима значна нерівність у розподілі доходів [116].

Вибір принципів соціальної справедливості в перерозподілі доходів визначається в кожному суспільстві, виходячи з вироблених національних стандартів.

У сучасній трактовці **соціальна справедливість** є моральною цінністю демократичного суспільства. Це поняття пов'язане з уявленнями про невід'ємні права та потреби людини.

Важливим механізмом реалізації соціальної справедливості у суспільстві є соціальне партнерство.

Більшість учених-економістів соціальне партнерство розглядає як систему взаємовідносин, зв'язків між роботодавцями, представниками працівників і державою як її протилежність, що прийшла на зміну класовій боротьбі.

Такий підхід знаходить відображення у визначенні, яке містить усі ознаки названого явища.

Отже, **соціальне партнерство** – це система зв'язків між трудовими колективами, професійними спілками, з одного боку, роботодавцями — з другого, державою — як третьої сторони. Така система реалізується у взаємних консультаціях, переговорах і примиренних процедурах, будується на принципах свободи та трипартизма, багаторівневої співпраці, обов'язковості виконання угод з метою захисту прав працівників, роботодавців і держави.

В Україні сьогодні існують **об'єктивні передумови розвитку системи соціального партнерства**, спрямованої на досягнення оптимального балансу інтересів працівників, роботодавців і суспільства.

Такими передумовами слід вважати:

- зміну природи власності (процес приватизації у всіх сферах);
- створення базового законодавства для колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин;
- зростання незалежності організацій працівників від держави і роботодавців;
- зниження рівня централізованого (державного) регулювання трудових відносин;
- формування базових інститутів і механізмів проведення колективних переговорів.

1.4. Діагностика соціальної безпеки

Термін "**соціальна безпека**" порівняно недавно увійшов в науковий і політичний обіг. У 1995 р. прийнята Всесвітня соціальна декларація, в якій зазначається: "Ми пропонуємо побудувати таке суспільство, де право на їжу настільки ж священне, як і право голосу, де право на початкову освіту настільки ж шановане, як і право на свободу друку, і де право на розвиток розглядається як одне з фундаментальних прав людини".

У Декларації були сформульовані мінімальні завдання забезпечення соціальної безпеки:

- загальна початкова освіта, як для дівчаток, так і для хлопчиків;
- скорочення вдвічі рівня неписьменності серед дорослого населення;
- елементарна медична допомога для всіх з пріоритетною вакцинацією дітей;
- ліквідація випадків гострого недоїдання;

- надання послуг з планування сім'ї для всіх бажаючих;
- безпечна питна вода та санітарія для всіх;
- кредити для всіх у цілях забезпечення можливостей самозайнятості.

ООН розробила **Концепцію** безпеки людини, яка складається з *восьми основних категорій*: економічної, продовольчої, екологічної, особистої, соціальної, громадської, політичної безпеки, безпеки здоров'я. У реальному житті всі ці категорії тісно взаємопов'язані. Боротьба з бідністю, злочинністю, захист робочих місць, доходів, безпека здоров'я — все це включає в себе поняття соціальної безпеки.

Декларація про державний суверенітет України трактує соціальну безпеку як "стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз". У Законі України "Про основи національної безпеки України" безпека визначається як "захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам" [91].

Підходи до визначення поняття "соціальна безпека" сформульовані таким чином:

це стан суспільства, за якого забезпечується нормальне відтворення суспільства як демографічної популяції, як нації, як народу;

це стан і характеристика міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи, яке забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, що дають змогу зберегти чинні в суспільстві конституційний устрій, соціальну стабільність, не допускаючи їх послаблення;

це стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз;

це одна з найважливіших внутрішніх складових національної безпеки, характеристика ступеня соціальної стабільності суспільства [1].

Поняття соціальної безпеки — один з визначальних параметрів національної безпеки, концептуально покладений в основу здійснення соціальної політики. Соціальна безпека є категорією, що означає стан

захищеності особистості, її життєво важливих цінностей, прав і свобод від будь-яких загроз.

У широкому розумінні поняття "соціальна безпека" може визначатися як складна система зовнішніх і внутрішніх зв'язків особистості, суспільства та держави, стан яких визначає:

- соціальну незалежність держави;
- стабільність і стійкість системи соціального захисту населення;
- здатність системи соціального захисту до системного саморегулювання, розвитку та вдосконалення; рівень і якість життя;
- рівень безробіття;
- стабільність заробітної мінімальної плати і її відповідність прожитковому мінімуму;
- безпека праці;
- соціальне партнерство;
- рівень соціального забезпечення та соціального страхування;
- ступінь розвитку соціальної сфери тощо.

Система соціальної безпеки передбачає наявність такого законодавства і такої системи соціальних і нормативних цінностей, а також особливу систему відповідальності та контролю, які сприяли б як максимально ефективному соціальному забезпеченню окремих громадян, так і сталому розвитку суспільства в цілому.

Загрози соціальної безпеки розподіляють на чотири групи:

- 1) соціальні загрози, пов'язані з насильством, розгулом злочинності в суспільстві, його криміналізацією;
- 2) поширення таких негативних соціальних явищ як наркоманія, пияцтво, зростання смертності та скорочення тривалості життя;
- 3) криза медичної сфери і охорони здоров'я;
- 4) низький рівень соціальної захищеності населення.

У ході побудови системи показників соціальної безпеки слід урахувати, що процес діагностики рівня соціальної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. Макра, меза, мікроекономічний рівень, рівень сім'ї та особистості вимагає використання різних систем показників і принципів діагностики.

Для оцінювання стану соціальної безпеки застосовується офіційна

методика. *Методика визначення рівня соціальної безпеки* як складової економічної безпеки затверджена наказом № 1277 Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2013 році. Ця методика передбачає оцінювання стану соціальної безпеки за такими критеріями:

- частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %;
- відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів;
- відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів;
- співвідношення загальних доходів 10 % найбільш і найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів;
- частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %;
- обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП;
- обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП;
- чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, % до загальної чисельності постійного населення у віці 6 — 17 років;
- сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, %;
- рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення);
- рівень зайнятості населення у віці 15 — 70 років, % населення відповідної вікової групи;
- відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС — 27 і в Україні, разів;
- відношення середньої вартості 1 кв метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів.

Додатковою перевагою оптимізованої стратегії є наявність вагового коефіцієнта кожного показника.

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку зумовлене рядом тенденцій.

По-перше, економічна безпека як комплексна характеристика роз-

витку та функціонування економічної системи синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. Соціальна сфера в умовах кризи перетворюється на дестабілізаційний чинник і вимагає об'єктивної діагностики та моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки.

По-друге, характер процесів, які протікають у структурі соціуму, дозволяє віднести суперечності в аналізованій сфері до стратегічних загроз економічної безпеки, що торкаються ключового компонента національного багатства — людського капіталу. Водночас соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати як на тактичному, так і на стратегічному рівні системи безпеки держави. За цих умов правомірним є твердження, що економічна безпека органічно переростає в соціально-економічну.

Таким чином, соціальна домінанта стає найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх суб'єктних рівнях і функціональних напрямках такої діяльності.

1.5. Людський розвиток і його оцінювання

Глобальна концепція **людського розвитку** в історичному та логічному аспектах виникла на базі теорії людського капіталу, ставши одним з видатних досягнень людської цивілізації. На відміну від теорії *людського капіталу*, яка доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, *концепція людського розвитку* виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди — заради розвитку виробництва.

Концепція людського розвитку (розвитку людського потенціалу) зародилась і набула бурхливого розвитку в глобальному масштабі в останнє десятиріччя XX ст. Теорія людського капіталу стала саме тією ланкою, що ефективно поєднала домінуючий у минулому столітті прагматизм — "доходоцентризм" з традиційно привабливими для цивілізованих країн гуманітарними ідеями демократії — "людиноцентризмом". Теорія людського капіталу стала тим підґрунтям, яке створило надійну економічну основу для швидкого й логічного поширення у світі ідей людського розвитку.

Відповідно до концепції людського розвитку розширення пропозиції

товарів і послуг у результаті зростання їх виробництва не завжди може сприяти розширенню можливостей людини. Тому обсяг валового національного продукту не може бути основним і єдиним показником рівня розвитку країни. Більше того, зростання виробництва та доходів сприяє розвитку людського потенціалу дедалі повільніше, тобто здатність матеріального збагачення розширювати можливості людей дає все меншу віддачу. Витрати на освіту, зміцнення здоров'я, інші аспекти розвитку людей надають економічну віддачу, яка нерідко перевищує віддачу від інвестицій у фізичний капітал, тому ці види витрат також слід визнавати інвестиціями. Отже, за логікою концепції людського розвитку саме люди стають центром, фокусом теорії розвитку, оскільки вони є одночасно і головною метою суспільного розвитку, і найважливішим його чинником, і інструментом власного розвитку.

Концепція людського розвитку ґрунтується на соціально-економічних показниках, а запропонований Програмою розвитку ООН *індекс людського розвитку* визнаний у всьому світі як інтегральний показник стану соціально-економічного розвитку країни, що відображає досконалість соціально-трудових відносин [43]. Він є стандартним інструментом для загального порівняння рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН у звітах про розвиток людського потенціалу і був розроблений в 1990 р. групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубомуль-Хаком. Однак концептуальна структура індексу була створена завдяки роботі Амартія Сена.

Індекс людського розвитку (ІЛР) (до 2013 р. "Індекс розвитку людського потенціалу" — ІРЛП) — інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, освіченості й очікуваного довголіття як основних характеристик людського потенціалу.

У деяких перекладах оригінального терміна Human Development Index (HDI) його також називають Індекс гуманітарного розвитку (ІГР).

ІЛР обчислюється на основі трьох складових: *очікуваного довголіття, досягнутого рівня освіти та рівня життя*.

ІЛР розраховується за формулою:

$$ІЛР = \sqrt[3]{I_{од} \times I_{о} \times I_{рж}}, \quad (1.1)$$

де $I_{од}$ – індекс очікуваного довголіття.

Очікуване довголіття – це оцінка тривалості майбутнього життя від народження, яка визначається демографічними таблицями смертності;

I_o – індекс досягнутого рівня освіти.

Рівень освіти відображає здатність до отримання накопичених знань, спілкування, обміну інформацією;

$I_{рж}$ – індекс реального ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності ПКС у доларах США, що відображує рівень життя населення.

Література: [1-5]

Тема 2. Економічна політика держави

2.1. *Раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності.*

2.2. *Забезпечення стабільного розвитку національної економіки.*

2.3. *Реалізація соціальних цілей розвитку суспільства..*

2.1. *Раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності.*

Економічна політика держави є елементом загальної державної політики, яка включає соціальний, гуманітарний, оборонний, екологічний та інші напрямки.

Якою б не була державна політика за своїми напрямками, характеристиками та пріоритетами, вона має бути комплексною, охоплювати всі сфери суспільного життя. Навіть ті, хто визнає базисний характер економіки, не заперечують великого впливу на неї політичних, соціальних, моральних, духовних, психологічних та інших факторів.

Забувати це – значить позбавляти себе можливості ефективно впливати на економічні процеси. У правовому суспільстві утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави. Кожна людина вільна у виборі економічних, політичних, соціальних інтересів та засобів їх задоволення в межах існуючого законодавства. На відміну від громадянського суспільства, де скільки людей, стільки й інтересів, держава – одна.

У державі не може бути „багато політик”, шарахання в різні боки, служіння то тим, то іншим інтересам. Зasadною основою державної економічної політики мусять бути стратегічні орієнтири, інакше – це вже не державна політика.

У державі важливим є момент загального (інтегрованого) інтересу та волі більшості громадян. Для цього державна політика має бути відомою й зрозумілою суспільству, закріпленою законодавчо та організаційно.

Економічна політика – це система ретельно спланованих, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на зміну господарських процесів і явищ, що мають місце в національній економіці, метою яких є досягнення конкретних цілей.

Існує багато визначень поняття „державна економічна політика”. Беручи загалом – це є цілеспрямований вплив на економічні процеси на макро- і мікрорівні, створення й удосконалення умов економічного розвитку відповідно до певного суспільного устрою.

У багатьох економічних дослідженнях поняття „державна економічна політика” та „державне регулювання економіки” ототожнюються. Однак ближчим до істини буде твердження, що економічна політика є тією засадною основою, на якій базується державне регулювання економіки.

Економічна політика є складовою економічного дослідження та пізнання господарських процесів. Завданнями економічної політики є не лише стабілізація суто економічних процесів, а й захист сфер, які не завжди є вигідними для приватного бізнесу:

- освіта,
- наука,
- медицина,
- захист навколишнього середовища,
- оборона,
- охорона громадського порядку,
- соціальні суспільні блага тощо.

Співвітчизник Конфуція, філософ Мен-Цзи (371–289 рр. до н.е.) у своєму вченні про управління підкреслював, що найважливішим чинником будь-якої держави є народ, а не правитель.

Рис. 1. Методологія економічного дослідження

До головних видів економічної політики належать:

1. Грошово-кредитна політика, система заходів, спрямованих на управління кількістю грошей в обігу. Головним її суб'єктом є Центральний банк країни.
2. Фіскальна або фінансово-бюджетна політика – система управління податками, бюджетними надходженнями та бюджетними витратами.
3. Митна політика – регулювання обсягів і структури експорту та імпорту.
4. Валютна політика – управління курсами валют та методологією їх встановлення.

5. Інноваційна політика – поєднує в собі науково-технічну та інвестиційну політики, тобто розробку нових технологій і товарів та їх впровадження у виробництво.

6. Цінова політика – методологія формування цін в окремих галузях та на певні товари.

7. Політика доходів – управління рівнем доходів населення.

8. Регіональна політика – напрями соціально-економічного розвитку окремих територій.

9. Структурна політика – це дії держави, спрямовані на структурні перетворення (зміни) в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними (промисловістю і сільським господарством, експортом і імпортом, виробництвом і споживанням, ринковим і неринковим секторами економіки тощо).

10. Соціальна політика – це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні.

2.2. Забезпечення стабільного розвитку національної економіки.

Основні цілі регулювання економіки:

1. раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності;
2. забезпечення стабільного розвитку національної економіки;
3. забезпечення конкурентоздатності вітчизняних товарів на світовому ринку;
4. реалізація соціальних цілей розвитку суспільства.

Реалізація соціальних цілей розвитку суспільства передбачає забезпечення:

- соціальної справедливості;
- ефективної зайнятості;
- екологічної рівноваги;
- задоволення соціально-культурних, духовних потреб населення.

Перед Україною постала проблема формування та розвитку власної господарської системи:

1. Сформувати народногосподарськими структурами комплексами, економіки сферами за галузями, виробництва та обслуговування, оскільки після розпаду СРСР економіка України не становила цілісного комплексу (до 1991 року в Україні вироблялось лише 20% кінцевого продукту).

2. Створити умови та визначити механізми первісного нагромадження капіталу.

3. Переформувати управлінські та регулятивні органи, що відповідають за розвиток економічної системи суспільства.

4. Створити сприятливі умови для формування ринкової інфраструктури, структури ринків відповідно до нових закономірностей функціонування економіки.

5. Визначити стратегічні напрямки руху національної економіки – модель економічного розвитку.

6. Відповідно до стратегії економічного розвитку сформувати інституційну базу економічних реформ.

7. Закласти підвалини для формування та ефективного функціонування валютної, грошово-кредитної, фінансової, бюджетної, фіскальної та інших підсистем національної економіки.

8. Створити умови для переходу національної економіки від системи закритого до системи відкритого типу.

9. Реформувати відносини власності.

10. Переорієнтувати економіку з аграрно-промислової на промисловоаграрну країну.

11. Створити умови для активізації розвитку підприємництва.

12. Провести повну інвентаризацію господарських одиниць за галузевими, функціональними, організаційними та іншими ознаками з метою формування реєстрів суб'єктів господарювання і економічних ресурсів та ін.

Моделі антимонопольної політики та їх еволюція. Прикладом прямої заборони певної діяльності є антитрестівський закон Шермана, ухвалений у США 1890 року. Цей закон не дозволяв компаніям захоплювати більшу за визначену частку ринку, а в разі, коли така ситуація траплялась, він вимагав їх поділу. З часом подібні закони було ухвалено і в інших країнах Західної Європи, а потім і в усіх ринкових країнах.

На практиці виділяють дві форми боротьби з монополізмом в економіці: американську і європейську.

Американська модель була побудована за принципом заборони монополії незалежно від соціально-економічних наслідків її діяльності. Прибічники цієї моделі стверджують, що якщо галузь має монополістичну структуру, то і процеси в ній мають монополістичний характер, тобто вони будуть негативними з погляду суспільства і тому повинні підпадати під дію антимонопольного законодавства.

Європейська модель зосереджується на принципі контролю за зловживаннями. За даного підходу до уваги береться не структура галузі, а поведінка окремих суб'єктів господарювання. В європейській моделі проголошується не будь-яка монополія, а тільки така, соціально-економічні наслідки діяльності якої мають для суспільства негативний характер. Для з'ясування характеру наслідків діяльності монополій створюється спеціальна система адміністративних органів, яка постійно аналізує й контролює стан конкуренції на різних ринках. Саме ці органи реалізують за необхідності регулюючі та заборонні засоби, які мають переважно адміністративну специфіку. Сучасна американська модель дедалі ближче наближається до європейської і враховує принципи та наслідки механізму господарювання (потенційного) монополіста.

2.3. Реалізація соціальних цілей розвитку суспільства.

Специфікою економіки України є відсутність чітких форм народногосподарського комплексу; втрата зв'язків з економічними комплексами інших пострадянських держав; ресурсномістке затратне виробництво; суттєва залежність від іноземної допомоги; недосконалість законодавчого забезпечення реформ; самоусунення держави від виконання регулюючих функцій та інше.

У перехідний період функціями та завданнями державного регулювання економіки є:

- зміна відносин власності шляхом її роздержавлення та приватизації;
- створення ринкового економічного конкурентності та вільного підприємництва середовища (системи - структурна перебудова економіки з орієнтацією на останні досягнення науково-технічного прогресу;
- розвиток ринкової інфраструктури (кредитно-банківської та фінансової систем, бірж, і таке інше);
- підвищення рівня життя і соціальної захищеності населення;
- створення правової і соціальної бази реформ, ринкового законодавства;
- унеможливлення появи та функціонування фінансових пірамід, інших форм шахрайства;
- виховання ринкової психології і ринкового економічного мислення населення.

Необхідно знайти основні принципи створення системи державного регулювання економіки в Україні: розумної достатності, адекватності, поступовості та послідовності.

Література: [1-5]

Тема 3. Державний бюджет та бюджети різних рівнів

3.1. Фінансова система та державний бюджет.

3.2. Принципи бюджетної діяльності.

3.3. Структура та функції бюджетної системи.

3.4. Структура бюджету.

3.5. Ключові поняття бюджетного процесу.

3.6. Бюджетна політика та державний борг

3.1. Фінансова система та державний бюджет.

Фінансову систему України утворюють:

- бюджетна система: Державний бюджет, місцеві бюджети; – централізовані цільові фонди грошових коштів загальнодержавного призначення;
- фінанси підприємств різних форм власності, організацій, установ і галузей народного господарства;
- майнове та особисте страхування;
- кредит (державний і банківський);
- позабюджетні фонди (пенсійні, страхові, кредитні, благодійні);
- фінанси домогосподарств;
- місцеві фінанси.

Фінансову політику здійснює держава, найдієвішим механізмом її реалізації є Державний бюджет України і місцеві бюджети.

Згідно Закону України „Про бюджетну систему України”, **бюджет** – це „...план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади”.

Державний бюджет – це система грошових відносин, що виникають між державою, підприємствами і населенням у процесі формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для успішного виконання її функцій. Державний бюджет є головним елементом фінансів та фінансової системи, і являє собою державний кошторис національної економіки визначений на певний термін (як правило рік).

3.2. Принципи бюджетної діяльності

Бюджет дає змогу державі розв'язувати ті соціально-економічні проблеми, які не в змозі розв'язати механізм ринку: через бюджет (надходження (податки) і видатки) відбувається перерозподіл доходів з тим, щоб забезпечити певну справедливість, фінансуються соціальні програми (освіта, охорона здоров'я, культура, пенсійне забезпечення тощо), оборона, державне управління, фундаментальна наука.

Серед бюджетних статей – витрати, пов'язані з вирішенням регіональних, структурних та інших загальнонаціональних завдань. Водночас бюджет не повинен бути перевантажений централізацією економічних, соціальних функцій, оскільки що більше функцій, зокрема господарських, бере на себе держава – то більше вона повинна концентрувати в бюджеті грошових коштів, а основним джерелом цих коштів є податки.

Отже, централізація господарських функцій в руках держави неминуче спричиняє податковий тиск, що певною мірою підриває підприємницьку ініціативу. З огляду на це країни з розвинутою ринковою економікою намагаються формувати бюджет в обсягах, які дають змогу державі виконувати ті завдання, які не виконує ринок.

У такий спосіб унеможлиблюється необґрунтоване втручання держави в економіку. Перетворення бюджетних асигнувань на капіталовкладення допускається лише в особливих випадках, зокрема для реалізації цільових народногосподарських програм, що контролюються законодавчими органами. У ринковій економіці ті, кому потрібні інвестиції, звертаються не до уряду (бюджету), а до банків і фондової біржі.

3.3. Структура та функції бюджетної системи.

До бюджетної системи входять державний бюджет, бюджети територіально-адміністративних одиниць (областей, районів, міст, селищ), податкова система та правова база бюджетної діяльності.

Державні та місцеві бюджети створюють фінансову основу для поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів.

Консолідований (зведений) державний бюджет – це бюджет центрального уряду та бюджети місцевих органів влади.

Ідеологію формування бюджету, визначення джерел і сум надходження коштів до нього, державних видатків, шляхи покриття дефіциту називають бюджетною політикою.

Державним бюджетом, як контрольованим грошовим фондом держави, розпоряджається Уряд України.

Державний бюджет виконує такі функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- виконує перерозподільну функцію: стимулює або гальмує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;
- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;
- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності;
- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

3.4. Структура бюджету.

Прибуткова частина бюджетів формується за рахунок податків і зборів.

Видаткова частина бюджету спрямовується на фінансування:

- виробничого і невиробничого будівництва;
- науково-дослідницьких робіт, заходів у галузях освіти, науки, культури, охорони здоров'я, оборони, соціального забезпечення тощо;
- утримання органів державної влади й державного управління, силових структур, судів тощо;
- загальнонаціональних програм соціального, екологічного розвитку країни та багато іншого. економічного та Видатки бюджетів усіх рівнів поділяють на поточні та видатки розвитку.

Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови галузей економіки; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворення. На думку Віктора Пинзеника, такий поділ є некоректним, оскільки поточні видатки також сприяють розвитку внутрішнього споживання, а відтак – і розвитку тих галузей, які його забезпечують.

Соціальні ж видатки сприяють підтримці життєвого рівня населення, і в розвинутих країнах розглядаються як інвестиції в людський капітал.

Пріоритетним завданням реформування бюджетної системи України є перерозподіл повноважень на користь регіональних бюджетів з метою посилення економічної влади та самоврядування регіонів.

До основних джерел доходів держбюджету відносять:

- податки, збори та штрафи;
- внутрішні та зовнішні позики;
- продаж державної власності та державного майна;
- доходи від зовнішньої торгівлі; - доходи від державної власності (прибутки, відсотки, рента).

Перерозподілу між центральним і місцевими бюджетами підлягають податок на додану вартість та акцизний збір.

Основні напрямки витрат держбюджету:

- інвестиційні та інноваційні витрати;
- витрати на оборону та охорону громадського порядку; - витрати на соціальні потреби;
- заробітна платня робітникам бюджетної сфери, в тому числі на сферу управління;

- виплата відсотків по державним позикам;
- фінансування виробничого і невиробничого будівництва;
- забезпечення науково-дослідницьких робіт, заходів у галузях освіти, науки, культури, охорони здоров'я, оборони, соціального забезпечення тощо;
- утримання органів державної влади й державного управління, силових структур, судів тощо;
- розробка та фінансування загальнонаціональних програм соціального, економічного та екологічного розвитку країни та багато іншого.

3.5. Ключові поняття бюджетного процесу.

Бюджетна класифікація – систематизоване групування надходжень і видатків бюджету за ознаками їх економічної, функціональної та організаційної сутності.

Бюджетне асигнування – планове витрачання коштів на конкретні цілі, передбачені у бюджеті.

Бюджетне призначення – повноваження головному розпоряднику коштів здійснювати асигнування на конкретні заходи.

Бюджетне регулювання – процедура перерозподілу бюджетних ресурсів між бюджетами різних рівнів з метою забезпечення виконання повноважень органів влади та впливу на фінансово-господарські процеси в національній економіці.

Бюджетний запит – документ, підготовлений і поданий розпорядником бюджетних коштів Міністерству фінансів чи місцевому фінансовому органу, що містить пропозиції щодо обсягу бюджетних потреб для його діяльності з відповідним обґрунтуванням.

Бюджетний період – термін, на який планують бюджет.

Бюджетний процес – передбачений законом порядок складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів, звіту про їх виконання та процедури контролю.

Бюджетний цикл – термін виконання всіх операцій за бюджетним процесом одного бюджетного періоду.

Бюджетні компенсації – кошти, які передають з одного бюджету в інший (як правило з державного до місцевих) для компенсації збитків чи недоотриманих доходів у результаті прийняття рішення чи дій органів влади.

Бюджет розвитку – доходи і видатки бюджету, які мають цільове інноваційне та інвестиційне призначення. Г

головні розпорядники бюджетних коштів – міністерства, управління, інші органи центральної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у особі їх керівників, які отримують бюджетні повноваження.

Дефолт – неспроможність держави розраховуватись за своїми зобов'язаннями, банкрутство системи державних фінансів.

Дотації – бюджетні кошти, передані на безповоротній і безоплатній основі з одного бюджету до іншого для вирівнювання доходної спроможності бюджету, що їх отримує, на виконання передбачених законодавством функцій та повноважень.

3.6. Бюджетна політика та державний борг

Одним із головних напрямів бюджетної політики більшості країн світу є прагнення до бездефіцитного бюджету або підтримання дефіциту на мінімальному рівні.

Дефіцит державного бюджету – це перевищення його видатків над доходами. Він є важливим макроекономічним показником, який вимірюють у відсотках до ВВП.

Його можна покривати за рахунок:

- здійснення додаткової емісії грошей (є неефективним через підвищення загального рівня цін);
- залучення коштів з державних антикризових резервів;
- отримання кредитів від комерційних банків, що розташовані на території країни (недолік – висока відсоткова ставка);

- отримання кредитів від населення або від закордону шляхом емісії та продажу державних облігацій (найпоширеніший спосіб);
- приватизація державного майна (застосовується лише в Україні).

Профіцит державного бюджету – це перевищення доходів бюджету над його витратами; він є суттєвою макроекономічною проблемою, яка свідчить про нераціональне використання внутрішнього потенціалу національної економіки.

Державний борг – це заборгованість по облігаціях державної позики або пов'язана з іншими заходами щодо ліквідації бюджетного дефіциту.

В залежності від розташування суб'єктів отримання додаткових грошей, розрізняють внутрішній та зовнішній державні борги, додаток яких є загальною сумою державного боргу.

Доволі тривалий час в Україні, під державним боргом рахувалась заборгованість по виплаті заробітних плат, стипендій та пенсій. Це є абсолютно неправильним. Крім того, необхідно зазначити, що в умовах ринкової економіки та мінімальної фінансової дисципліни такі невиклати є абсолютно неможливими.

Секвестр бюджету – це суттєве скорочення запланованого обсягу бюджетних видатків, зокрема соціальних програм, який проводиться в умовах фінансової кризи з метою обмеження споживчого попиту, збалансування структури бюджету, зменшення податкового навантаження на малий та середній бізнес.

Література: [1-5]

Тема 4. Ринок праці

4.1. Особливості ринку праці в Україні.

4.2. Зайнятість та безробіття, регіональний аспект.

4.3. Трансформація ринку праці і перспективи розвитку.

4.1. Особливості ринку праці в Україні.

Український ринок праці завжди відзначався своєю багатогранністю, змінювався разом із соціальними та економічними викликами. Навіть попри

такі кризові ситуації, пов'язані з пандемією та війною, ринок праці України залишається динамічним і вимогливим.

Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії Україна зазнала кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя. Завдяки світовій підтримці економічна система країни витримала та змогла адаптуватися до нових обставин.

Починаючи з 2022 року серйозні випробування відбулися на ринку праці. Досі існує проблема в статистичних даних щодо реальної оцінки стану ринку праці в Україні.

Інформація про сучасний стан та перспективи розвитку ринку праці потрібні для розроблення заходів ефективного економічного розвитку, а також для захисту найбільш уразливих груп працездатного населення та планування на майбутнє програм післявоєнної відбудови країни.

Економічна та міграційна кризи є основними чинниками погіршення ситуації на ринку праці України. Тільки за 2022 рік ВВП країни скоротився більше ніж на 30 %, зросли ціни, знецінилась національна валюта, впав рівень доходів населення.

Протягом 2022 року з України виїхало більше 8 млн осіб, майже 5 млн стали внутрішньо переміщеними особами.

Введення воєнного стану, мобілізація також вплинули на ринок праці та зайнятість.

4.2. Зайнятість та безробіття, регіональний аспект.

Дослідження сучасного ринку праці в Україні має чітко виражені риси, що відповідають тенденціям світової економіки, але український ринок праці зберігає свою унікальність, навіть попри економічні та соціальні умови в країні.

На сьогодні значна частина зайнятості населення сконцентрована в галузях освіти, охорони здоров'я, роздрібній торгівлі, ІТ та банківській справі.

Існують також відмінності в розрізі регіонів на попит та пропозицію праці.

Так, наприклад, в великих містах західної та центральної України попит та пропозиція праці більше, ніж в східних регіонах (причина – наближення до кордонів з Росією та постійні обстріли).

Працевлаштування значною мірою залежить від регіональних особливостей. Це зумовлено рівнем розвитку інфраструктури та економічною ситуацією в кожному конкретному регіоні.

Особливо гостро ця проблема постає в сільській місцевості, де кількість вакансій значно менша порівняно з великими містами.

Одним із можливих способів вирішення цієї ситуації є розвиток малого та середнього бізнесу, інвестування в регіональні інфраструктурні ініціативи та створення нових робочих місць. Аналіз статистичних даних зайнятості населення України за період 2020–2023 років (табл. 1) виявив значне скорочення рівня зайнятості у всіх галузях економічної діяльності. Найбільш суттєве зменшення зафіксовано в сфері освіти, де зайнятість знизилася на 96,7 %; це пов'язано з масовою міграцією педагогів та учнів. Значне падіння також спостерігається в сільському господарстві – на 83,2 %, що пояснюється окупацією територій, забрудненням та замінуванням земель. Натомість у таких сферах, як фінансова та страхова діяльність, охорона здоров'я, транспорт і промисловість, скорочення виявилось менш масштабним: зменшення становить 23,6 %, 26,4 %, 26,8 % і 28,4 % відповідно.

Таблиця 1

Зайнятість населення України за видами економічної діяльності за 2020-2023 рр., тис. осіб

Галузь	Роки				
	2020	2021	2022	2023	2023 р. у % до 2020 р

Сільське, лісове та рибне господарство	2721,2	2692,7	488,5	456,9	16,8
Промисловість	2358,6	2313,2	1808,5	1689,5	71,6
Будівництво	664,4	690,8	261,4	241,8	36,4
Торгівля	3648,7	3604,7	1911,4	1958,6	53,7
Фінансова та страхова діяльність	215,5	210,6	178,5	160,8	74,6
Освіта	1394,9	1244,0	37,2	46,8	3,3
Охорона здоров'я	935,4	913,4	694,9	688,4	73,6

Згідно з даними Державної служби зайнятості, упродовж першого кварталу 2024 року послугами працевлаштування скористалися понад 248 тисяч громадян, з яких 182 тисячі мали статус зареєстрованого Economic space № 199, 2025 безробітного.

Завдяки сприянню служби було забезпечено роботою 81 тисячу українців.

Серед них працевлаштовано 3 тисячі внутрішньо переміщених осіб та 206 осіб з інвалідністю.

Крім того, у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості пройшли навчання 12 тисяч безробітних.

Згідно з даними сайту Robota.ua, ситуація на ринку праці у 2024 році демонструє активізацію порівняно з попередніми роками, 2022-2023.

Кількість відкритих вакансій наразі становить близько 90 % від довоєнного рівня.

У листопаді 2024 року роботодавці опублікували на платформі Work.ua 109 467 оголошень про роботу, що на 7 % менше, ніж у жовтні. Подібна динаміка була зафіксована в 2021 році, коли в останній місяць осені розмістили понад 109 000 вакансій, повторюючи сезонні закономірності ринку праці. Якщо така тенденція триватиме протягом наступних місяців, кількість вакансій може поступово скорочуватися. До кінця 2024 року кількість вакансій

залишалася на рівні 105–110 тисяч. За даними експертів сайту Robota.ua, активність пошукачів, яка різко знижувалась у період 2022–2023 років, у 2024 році стабілізувалася. Це сприяє підтриманню балансу між попитом і пропозицією на ринку праці.

Лідером у розподілі вакансій є категорія «робочі спеціальності та виробництво».

До десятки найбільш затребуваних професій на сучасному ринку праці увійшли: вантажник, кухар, бармен, касир, комірник, водій, менеджер з продажу, продавець-консультант, різноробочий і бухгалтер.

У 2024 році кількість пропозицій працевлаштування в цьому сегменті становила 20 292 вакансії. Сфера обслуговування перемістилася на другу позицію. Як і у 2023 році, серед міст із найбільшою кількістю вакансій виділяються Київ, Львів, Дніпро та Одеса. Водночас у Харкові через близькість до зони бойових дій ці показники знизилися. У 2024 році спостерігається зростання кількості пропозицій роботи для людей з інвалідністю та пенсіонерів — на 2 %.

Проте для студентів вакансій стало менше на 1 %. Найвища конкуренція наразі спостерігається на віддалених вакансіях, що відкриває можливості для впровадження більш гнучких умов праці.

Зокрема, у таких регіонах, як Херсонська, Закарпатська, Чернівецька, Чернігівська та Черкаська області, знайти працівників офлайн стає значно складніше.

Одним із ключових показників економічного стану країни є рівень безробіття. Він формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. У період з 2020 по 2024 роки рівень безробіття зріс через пандемію, військові конфлікти та економічну нестабільність. + на 4,8 відсоткові пункти. Упродовж 2020-2024 років спостерігалися коливання рівня безробіття. Найвищий показник зафіксовано у 2022 році і становив 18,5 %. У 2023-2024 роках простежується тенденція до його зниження. Основними чинниками, що

впливали на рівень безробіття, стали пандемія COVID-19 у довоєнний період та війна, яка почалася з 2022 року.

Як результат, зменшився платоспроможний попит, що, у свою чергу, призвело до скорочення потреби у робочій силі. Хоча рівень безробіття у 2024 році у порівнянні з 2023 роком знизився на 3,1 відсоткові пункти, ринок праці залишається нерівномірним та безробіття залишається високим. Переважна більшість шукачів роботи та зайнятих спеціалістів вважають можливість працювати у віддаленому або гібридному форматі.

За 2024 рік можливість працювати віддалено для українців зросла до 44,6 % у порівнянні з 2023 роком (32,9 %).

Проаналізувавши рівень безробіття за регіонами, можна відзначити, що найбільш критична ситуація спостерігається у східних областях, які зазнали значних втрат через бойові дії. Відновлення ринку праці в цих регіонах залишається вкрай складним через руйнування інфраструктури та масову міграцію робочої сили.

У західних і центральних областях ситуація набагато стабільніша, а рівень безробіття суттєво нижчий. Це стало причиною того, що чимало підприємств зі сходу країни змогли здійснити переїзд та успішно адаптуватися до нових умов.

Під впливом зростання попиту на робочу силу рівень безробіття в економіці поступово знижуватиметься, хоча залишатиметься вищим за показники, зафіксовані до початку війни.

У 2025 році показник безробіття склав 11,6 %, а у 2026 році знизиться до 10,6 %. На його формування впливатимуть довготривалі диспропорції на ринку праці, зумовлені насамперед обмеженою пропозицією кваліфікованих працівників. Ця проблема пов'язана з наслідками війни, зокрема зі складнощами реінтеграції демобілізованих осіб у трудову діяльність.

4.3. Трансформація ринку праці і перспективи розвитку.

На стан сучасного українського ринку праці також вплинули вимушені міграції населення: внутрішня та зовнішня. Багато висококваліфікованих спеціалістів мігрували за кордон в пошуках кращих умов праці та вищих зарплат. Частина зовнішньої міграції збільшилася у рази з 2022 року внаслідок воєнних дій.

Внутрішня міграція, що також викликана війною та економічними проблемами, вплинула на регіональні ринки праці. З початку 2022 року майже 9 млн українців перебувають за кордоном, з них близько 3 млн осіб – трудові мігранти. Ще один головний показник вітчизняного ринку праці – заробітна плата українців.

В Україні зарплата різна залежно від регіону та галузі. Найвищі зарплати спостерігаються в ІТ-секторі, фінансових послугах та інженерії. Також є відмінність в заробітній платі в залежності від регіону.

Наприклад, в Києві зарплата значно вища, ніж в інших великих містах та сільських регіонах.

Мінімальна та середня заробітні плати за досліджуваний період зросли майже на 70 % і у 2024 році склали відповідно 8000 грн та 17486 грн .

У 2024 році найбільші заробітні плати спостерігаються у таких категоріях: охорона та безпека — 70000 грн, нерухомість — 44000 грн, продажі й закупівлі — 30000 грн. Окрім цього, високі доходи можуть отримувати військовослужбовці, ІТ-фахівці, керівники відділів, брокери, медіабайери, водії-міжнародники, рихтувальники, стоматологи, мотористи, автоелектрики, арматурники, бурильники та керамісти.

Заробітна плата фахівців цих професій у середньому варіюється в діапазоні від 40000 до 60000 грн. Варто також звернути увагу на державну підтримку для вразливих категорій населення, зокрема молоді, переселенців та людей з обмеженими можливостями.

Чинні державні програми, спрямовані на скорочення рівня безробіття, є ключовим елементом соціальної політики України. Ці ініціативи передбачають фінансову допомогу, сприяння у працевлаштуванні, розвиток

підприємницької діяльності (включаючи гранти на започаткування власного бізнесу) та навчання цифровим навичкам.

Сценарії розвитку ринку праці в Україні: негативний і позитивний. За умов негативного сценарію очікується зменшення кількості працездатного населення та зростання числа непрацездатних, підвищення рівня інвалідності серед громадян, відтік жінок та молоді за кордон, збільшення структурного безробіття, дефіцит кваліфікованих кадрів, зростання числа мобілізованих та поширення неформальної зайнятості.

Для пом'якшення наслідків такого розвитку подій ключову роль відіграватимуть заходи, спрямовані на підтримку зайнятості.

Українське трудове законодавство адаптується до нового ринку праці, пов'язаного з пандемією, війною, віддаленою роботою. Захист прав працівників, боротьба з безробіттям – це основні закони, що регулюють зайнятість населення.

Але у зв'язку з трансформацією на ринку праці в трудове законодавство вносяться деякі зміни. Наразі досить складно прогнозувати розвиток сучасного ринку праці, адже на нього впливають кілька важливих чинників: війна, внутрішні реформи та глобальні економічні зміни.

Після завершення війни відновлення України вимагає значних ресурсів, зокрема великої кількості робітників у сферах будівництва, енергетики та інфраструктури.

Висококваліфіковані фахівці стануть затребуваними в галузях інформаційних технологій, наукових досліджень та медицини.

Глобальні тренди, такі як цифровізація та впровадження штучного інтелекту, кардинально змінюватимуть ринок праці. Це створить необхідність у нових знаннях і навичках.

Позитивний сценарій, хоча і несе значні ризики, враховує аналогічні виклики, проте передбачає активне впровадження програм, які мають попереджувати, долати та мінімізувати вплив ризиків і наслідків війни.

Серед пріоритетних заходів можуть бути: ініціативи зі стимулювання народжуваності, програми для повернення мігрантів, створення нових робочих місць для ветеранів війни, жінок та молоді, надання психологічної допомоги постраждалим від посттравматичних розладів, а також проєкти з відбудови інфраструктури та підтримки малого і середнього бізнесу.

Воєнні дії, мобілізація та міграція в Україні спричинили значні економічні виклики, зокрема дефіцит робочої сили, переорієнтацію жінок на професії, які раніше вважалися «чоловічими», скорочення кількості робочих місць, зростання безробіття (особливо серед молоді та людей середнього віку), зниження середнього рівня заробітної плати, насамперед у регіонах, які зазнали бойових дій. Також відбувається масштабна внутрішня та зовнішня міграція працездатного населення, що супроводжується зростанням витрат державного бюджету на соціальну підтримку.

Після завершення війни країна постане перед необхідністю тривалого відновлення економіки, у процесі якого ринок праці відіграватиме одну з ключових ролей. Післявоєнний період сприятиме появі нових можливостей у вигляді додаткових вакансій для фахівців різних сфер. Державна підтримка зайнятості населення стане важливим елементом цього відновлення.

Література: [1-5]

Тема 5 Ціни та ціноутворення

- 5.1. Ціна як інструмент економіки*
- 5.2. Теорії, що визначають цінність товару*
- 5.3. Суть процесу ціноутворення.*
- 5.4. Система цін і ознаки, покладенні в її основу*

5.1. Ціна як інструмент економіки

Ціна- це економічне поняття, існування і важливість якого не треба пояснювати і доводити. З дитячих років, як тільки людині доводиться

спостерігати або самому брати участь у купівлі, вона на побутовому рівні сприймає, що таке ціна і яку роль вона відіграє у житті в цілому.

В економіці застосовуються десятки мільйонів цін. Під єдиним поняттям "ціна" розуміється безліч різновидів цін, включаючи оптові, роздрібні, регульовані, договірні, вільні, ринкові, державні, контрактні, прогнозні, проектні, лімітні, світові і ряд інших.

Будучи широко вживаними в економіці будь-якого типу (централізованих, ринковій, змішаних), ціни формуються і діють у різних економіках по-різному.

Ціни, безсумнівно, являють собою тонкий, гнучкий інструмент і в той же час досить могутній важіль управління економікою, хоча їхні реальні можливості впливу на економіку взагалі і на рівень життя зокрема набагато менші, ніж надії, що покладаються на ціни та на ціновий механізм людьми.

У ціновому механізмі потрібно розрізняти і виділяти дві взаємодіючі частини.

Це, з одного боку, самі ціни, їх види, структура, величина, динаміка зміни, з іншого — ціноутворення як спосіб, правила встановлення, формування нових цін і зміни діючих.

Ціноутворення, з яким люди знайомі набагато менше, ніж з цінами, є активною частиною всього цінового механізму. Воно, власне, і зумовлює величину ціни. Проте найчастіше ціноутворення від нас приховане, а ціни ми бачимо наочно.

Ціни і ціноутворення складають у своїй єдності ціновий механізм.

Під загальною поширеною назвою "ціна" розуміється комплекс економічних понять, що входять в єдину синтетичну категорію. Реально під одним найменуванням "ціна" існує, як згадувалася вище, безліч її видів, що різняться між собою призначенням, галуззю застосування, способом формування, тому дати загальне, єдине визначення поняттю "ціна" складно.

Ми будемо вважати, що **ціна** — це грошовий вираз вартості товару.

Ціна, як і гроші, є історичною категорією, що виникла і сформувалася в процесі зародження і розвитку обміну.

Вже в ході найпростішого натурального обміну доводиться, по суті, використовувати ціни як обмінні пропорції, що забезпечують еквівалентність обміну. Про ціни стали говорити і писати не стільки з позицій їх суті і призначення, скільки з точки зору способів їх формування, визначення.

Сприйняття ціни все більш асоціювалося з епітетами, що супроводжували це поняття: "державна", "ринкова", "тверда", "договірна" тощо. Значення ціни так чи інакше пов'язується з ціноутворюючими чинниками, що впливають на її величину.

Ринок і ціна - категорії, обумовлені товарним виробництвом. При цьому первинним є ринок. Це пояснюється тим, що при товарному виробництві економічні відносини проявляються головним чином через ринок. Саме ринок є основною формою виявлення товарно-грошових відносин і вартісних категорій.

В умовах ринкових відносин трудові, матеріальні і фінансові ресурси підприємства є частиною сукупних ресурсів суспільства і включаються в загальний процес відтворення самим підприємством як господарюючим суб'єктом. Регулювання відтворення здійснюється поряд з іншими економічними і законами законом вартості, який діє через механізм цін і ціноутворення

5.2. Теорії, що визначають цінність товару

Підходів до визначення цінності товару існує багато.

Кожен з них ґрунтується на певній теорії, серед яких найбільш поширеними є теорії трудової вартості, граничної корисності, попиту і пропозиції, факторів виробництва, інформативна.

Теорія трудової вартості. Підхід, згідно з яким за основу цінності товару беруть кількість витраченої праці, дістав назву вартісного, а теорія, на якій він заснований,— вартісної.

Основи вчення теорії трудової вартості заклали англійські економісти У.Петті, А. Сміт, Д. Рікардо. Проте найбільш повно її розробив К. Маркс.

Розкриваючи еволюцію форми вартості, він довів, що форма вартості, хоча реально й існує, безпосередньо не сприймається, а виявляється лише у мінових відносинах.

Товар набуває форми вартості лише при зіставленні з іншими товарами. Товар, що відіграє активну роль, перебуває у відносній формі вартості, а той, якому належить пасивна роль, — у еквівалентній.

В одному акті обміну певний товар може бути лише у відносній або еквівалентній формі вартості.

Особливістю простої, одиничної або випадкової форми вартості було те, що роль еквівалента виконували різні товари. Розвиток суспільного поділу праці сприяє зростанню її продуктивності, збільшенню виробництва різних благ для обміну, що призводить до розширення самого обміну, робить його регулярним, а не випадковим, одиничним

У цих умовах кожний товар може обмінюватися не на якийсь один, а на багато різних товарів. Так відбувається перетворення простої форми вартості на повну, або розгорнуту.

Оскільки в процесі розвитку виробництва кількість товарів-еквівалентів, в яких знаходить вираження вартість, зростає, все більша кількість товарів відображає свою вартість у цьому товарі.

Це призводить до того, що з усіх товарів виділяється якийсь один товар, який починає виконувати роль загального еквівалента в обміні.

Так виникає загальна форма вартості.

Недоліком товарів, які виконували роль загального еквівалента, було те, що не кожний з них можна було поділити на певну кількість частин або без труднощів транспортувати, зберігати тощо.

Через ці об'єктивні обставини розвитку виробництва й обміну функція загального еквівалента закріпилася за золотом.

Так виникла грошова форма вартості. Золото стає грошми. Проте за

своєю природою воно не є грішми. Протягом певного часу в історії суспільства золото існувало лише як метал.

Тільки розвиток товарних відносин завдяки фізичним властивостям золота, а саме: однорідності, можливості легкого поділу на частини, зберігання без втрат і високої вартості у невеликій кількості, робить його грішми.

Теорія граничної корисності. Основою цінності товару теорія граничної корисності вважає ступінь корисного ефекту, який він приносить споживачу. Цей напрям економічної теорії виник останньої третини ХІХ століття. Найбільш відомими його представниками були У. Джеванс, А. Маршалл, К. Менгер, Ф. Візер, Є. БемБаверк, Д. Кларк.

Головна ідея їхнього підходу полягає у тому, що зведення вартості до витрат (самої праці чи праці, землі, капіталу) є неприйнятним, тому що не дає змоги врахувати корисність товару. Вартість, на їхню думку, визначається суб'єктивною граничною корисністю останньої реальної одиниці певного блага. Якщо благо є в достатній кількості, то якою б не була його сукупна корисність (наприклад, води), корисність останньої одиниці дорівнюватиме нулю.

Оскільки немає значення, яку саме одиницю вважати останньою, то нулю дорівнюватиме будь-яка одиниця цього блага. І навпаки, якщо сукупна корисність усіх наявних благ (наприклад, діамантів) не дуже велика, то їхня обмежена кількість робить цінність граничного (останнього) екземпляра дуже високою.

Звідси висновок: останній екземпляр певного блага, що задовольняє "граничну потребу", має і граничну корисність, яка визначає ринкову цінність.

Правильність теорії граничної корисності переконливо доводить добре відоме явище "дефіциту".

Цінність речі, виробленої з тими самими витратами, що й інші блага, підвищуватиметься залежно від суспільної потреби в ній.

Перевищення попиту над пропозицією сприятиме зростанню ціни над вартістю і навпаки. Теорія попиту і пропозиції. Представники цього напрямку

в економічній науці вважають, що реальна цінність товару дорівнює фактичній ціні, яка встановлюється на ринку відповідно до попиту і пропозиції товарів (послуг).

Попит і пропозиція є реальним відображенням стану ринкової економіки, де протистоять інтереси господарюючих суб'єктів — покупців і продавців.

Способом розв'язання цієї суперечності є формування ринкових цін, що призводить до встановлення рівноваги між попитом і пропозицією, а, отже, і до відтворення стимулів економічних суб'єктів виробляти і купувати товари.

Ця ситуація можлива і досягається при таких цінах і обсягах товарів, коли кількість тих, хто хоче купити, відповідає кількості тих, хто продає товари. Саме за таких умов утворюється ціна рівноваги. Вона являє собою ціну такого рівня, при якому пропозиція відповідає попиту. Крім викладених вище теорій, які пропонують певні моделі визначення цінності товару, є й інші.

До них належать теорія факторів виробництва та інформативна теорія вартості. Остання набуває все більшого значення в епоху переходу до постіндустріального суспільства, коли посилюється перехід від матеріально-речових елементів виробництва до ідеально-духовних, від колишньої до живої, інтелектуальної праці, яка стає домінуючою.

Розглянуті теорії не слід протиставляти, адже кожна з них відбиває різні сторони економічного життя, і всі вони справляють вплив на цінність товару. Більше того, життя довело, що цінність товару інтегрує в собі різноманітні фактори, в тому числі витрати живої й уречевленої праці, ступінь корисного ефекту, попит і пропозицію тощо.

5.3. Суть процесу ціноутворення.

Ціноутворення - це процес встановлення цін на товари та послуги.

При ринковому ціноутворенні реальний процес формування цін відбувається не на виробництві, не на підприємстві, а у сфері реалізації

продукції, тобто на ринку під дією попиту і пропозиції, товарно-грошових відносин.

Ціна товару та його користь проходять перевірку ринком і остаточно формуються на ринку.

Кожна фірма ставиться до проблем ціноутворення по-своєму. В дрібних фірмах ціни зазвичай встановлюються головним керівником. У великих компаніях проблемами ціноутворення, як правило, займаються керівники середнього рівня.

Однак і тут керівництво подає загальні установки, формує цілі політики цін, затверджує ціни, запропоновані керівництвом нижчих ешелонів. У галузях, де фактори ціноутворення відіграють вирішальну роль (аерокосмічна промисловість, залізниці, нафтодобувна промисловість та ін.), фірми часто створюють відділи цін, які розробляють ціни або допомагають робити це іншим підрозділам. Процес ціноутворення здійснюється на основі методології .

Методологія ціноутворення — це сукупність найбільш загальних правил формування ціни, пов'язаних в основному з макроекономічними особливостями господарської системи, а також із різними сферами ціноутворення.

У зв'язку з цим методологічні принципи можуть бути загальними як для економіки в цілому, так і для групи суміжних галузей, виробництв. Загальні методичні правила визначаються законодавчими органами країни.

Найважливішими елементами методології ціноутворення є принципи ціноутворення: .

- науковість; .
- цільова спрямованість;
- безперервність;
- єдність процесу ціноутворення.

Для здійснення процесу ціноутворення в ринковій економіці безпосередньо на підприємстві потрібні певні умови.

Основні з них:

- економічна самостійність;
- комерційні умови діяльності;
- захищеність;
- конкуренція на ринку;
- рівновага ринку.

Конкретизація політики ціноутворення здійснюється різними методами встановлення цін і контролю над ними. Варто зазначити, що ціни різняться спрямованістю, механізмом утворення та дії. Інакше кажучи, методика як елемент методології дає змогу здійснювати політику, яка відповідає економічній стратегії діяльності підприємства. Таким чином, **методика ціноутворення**—це сукупність більш конкретних правил побудови ціни, які відображають специфіку галузей, виробництв, продуктів. Із поняттям "методологія ціноутворення" пов'язують таку категорію, як модель ціни.

Модель ціни — це найбільш принципова форма виразу ціни як економічної категорії. Модель ціни, як і методологія ціноутворення, визначається в першу чергу типом господарської системи.

Тип господарської системи, пов'язана з ним методологія ціноутворення, модель ціни — ось вихідні умови, що визначають цінову поведінку учасників господарського процесу.

Цінові методи - це методи формування цін на товари і послуги в рамках прийнятої цінової стратегії. Механізм ціноутворення в умовах ринкових відносин проявляється через ціни, їх динаміку. Динаміку цін формують два важливих фактори — стратегічний і тактичний.

Стратегічний фактор (перший фактор) проявляється тоді, коли ціни утворюються на основі вартості товарів. Навколо вартості постійно відбуваються коливання цін. Процес цей дуже складний.

Тактичний фактор (другий фактор) виражається в тому, що ціни на конкретні товари формуються під впливом кон'юнктури ринку.

Перший фактор — це фактор довгострокового, перспективного

результату, другий може часто змінюватися (в днях, годинах і т.д.), оскільки динаміка кон'юнктурних зрушень дуже висока. Як перший, так і другий фактори є дуже важливими в умовах ринкової економіки, і ними потрібно досконало оволодіти і навчитися користуватись.

Перший фактор ставить у найбільш сприятливі умови ті підприємства, що мають сучасну техніку, технологію, користуються передовими методами організації праці і т.п.

Другий — ті підприємства, що досконало і швидко вміють користуватися кон'юктурою ринку. В цьому випадку потрібні гнучкість, ретельна підготовка виробництва і виробничої інфраструктури, детальне вивчення ринку (маркетинг), а також високопрофесійні виконавці (кадри). Проте найбільшу впевненість в успіху і виграш отримують на ринку ті підприємства, що мають можливість використовувати обидва фактори.

5.4. Система цін і ознаки, покладені в її основу

Усі діючі в економіці ціни взаємопов'язані й утворюють єдину систему, яка перебуває в постійному русі під впливом ринкових факторів.

Система цін являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених цін в економіці, які дають змогу всім підприємницьким структурам нормально здійснювати свою діяльність і реалізувати кінцеву продукцію та послуги з найбільшою вигодою для себе.

Система цін для окремої підприємницької структури складається з трьох блоків взаємозалежних і взаємодіючих цін:

- 1) ціни, за якими підприємницька структура закуповує економічні ресурси, що необхідні їй для простого та розширеного відтворення своєї діяльності;

- 2) ціни, які використовуються підприємницькою структурою для здійснення внутрігосподарських розрахунків між структурними підрозділами

за продукцію, роботи й послуги проміжного характеру;

3) ціни, за якими підприємницька структура реалізує кінцеву продукцію, роботи та послуги. У цілому система цін також представлена окремими блоками взаємозалежних і взаємодіючих цін.

Тісний взаємозв'язок і взаємозалежність цін, які входять у систему, обумовлений двома обставинами

- усі ціни формуються на єдиній методологічній основі. Цією основою є закони вартості, попиту й пропозиції, конкуренції;

- господарська діяльність усіх підприємств (фірм), сфер виробництва й галузей економіки тісно взаємопов'язана і в кінцевому підсумку утворює єдиний господарський комплекс.

Взаємозв'язок підприємств і галузей може носити виробничий, технологічний, економічний та інший характер. Крім цього, система цін тісно пов'язана з економічним середовищем, в якому вона функціонує.

Таке середовище включає: товарне виробництво, різні форми власності, конкуренцію та ін. Залежність ціноутворення від економічного середовища знаходить свій вияв у різних за характером системах цін.

Для командно-адміністративної економіки централізованої системи цін характерне функціонування Відмінними ознаками цієї системи цін є наступні природа, характер та наслідки впливу цін на розвиток економіки :

- централізоване встановлення рівнів цін на продукцію й тарифів на послуги відповідними органами державної влади, зумовлене монополією державної власності на засоби та результати виробництва;

- слабе врахування дії об'єктивних економічних законів;

- формування цін у сфері виробництва; диктат виробника продукції та послуг над споживачем і відсутність конкуренції;

- диспропорції у рівні оптових, закупівельних і роздрібних цін;

- обмежена мережа каналів реалізації продукції та послуг, яка спричинювала обмежену кількість видів і різновидів цін.

У тих країнах, де в економіці провідне місце належить приватній

власності, функціонує та розвивається ринкова система цін, яка має зовсім інакші природу, характер і наслідки впливу на розвиток економіки.

Для ринкової системи цін характерні такі особливі риси:

- децентралізоване вільне встановлення рівнів цін на продукцію й тарифів на послуги зумовлене домінуючим місцем приватної власності на засоби та результати виробництва;

- врахування дії об'єктивних економічних законів;

- формування цін у сфері товарного обміну;

- елементи державного регулювання ринкових цін;

- конкурентні основи встановлення ринкових цін і диктат споживача над виробником;

- динамічна підтримка пропорційності рівнів цін і тарифів;

- розгалужена мережа каналів реалізації продукції та послуг, яка породжує різноманітні види цін.

Різноманітність видів економічної діяльності, способів організації виробництв, форм власності, типів ринків обумовлюють появу та існування різних видів цін, які використовуються економічними суб'єктами. Їхня кількість, особливості та алгоритми використання можуть суттєво відрізнятися. Тому постає необхідність перейти до загальної класифікації цін, які сьогодні використовуються в різних операціях купівлі-продажу.

Література: [1-5]

Тема 6. Фінансово-економічні результати суб'єктів підприємництва

6.1. Зміст та основні завдання фінансової діяльності суб'єктів

6.2. Організація фінансової діяльності підприємства

6.3. Форми фінансування підприємств

6.4. Критерії прийняття фінансових рішень

6.1. Зміст та основні завдання фінансової діяльності суб'єктів

Фінансова діяльність посідає особливе місце в управлінні підприємством. Від неї залежить повнота фінансового забезпечення поточної

виробничо господарської діяльності та розвитку підприємства.

Фінансова діяльність - це діяльність, спрямована на забезпечення підприємства фінансовими ресурсами, досягнення ним визначених цілей економічного і соціального розвитку.

Фінансова діяльність зумовлює зміни як величини, так і складу власного та залученого капіталів підприємства.

Фінансова діяльність підприємства спрямована на вирішення таких основних завдань:

- забезпечення фінансовими ресурсами поточної операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства;
- пошук резервів збільшення доходів, прибутків і рентабельності підприємства;
- забезпечення виконання фінансових зобов'язань перед діловими партнерами (постачальниками, підрядниками, банками, страховими та інвестиційними компаніями тощо), бюджетом і цільовими фондами;
- фінансове забезпечення виробничого і соціального розвитку підприємства;
- контроль за ефективним розподілом і цільовим використанням фінансових ресурсів.

Ефективність фінансової діяльності забезпечується формуванням оптимального фінансового механізму підприємства.

Фінансовий механізм підприємства - це сукупність форм і методів формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення фінансування діяльності підприємства.

Фінансовий механізм підприємства включає систему фінансових методів (фінансове прогнозування, планування, фінансові показники і коефіцієнти, нормативи, ліміти, резерви, система розрахунків, кредитування, інвестування, оподаткування, страхування, стимулювання тощо) та фінансових важелів (дохід, прибуток, ціна, норма амортизації, ставка податку, ставка дисконту, відсотки, нормативи фінансових санкцій тощо).

Фінансовий механізм вітчизняних підприємств формується на основі правового (закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, накази, розпорядження, листи міністерств і відомств, статутні документи підприємства), нормативного (інструкції, норми, нормативи, методичні вказівки, тощо) та інформаційного (звітні бухгалтерські і статистичні документи, дані вибіркового спостереження тощо) забезпечення.

У нормативних актах, науково-практичній літературі діяльність підприємства класифікують на звичайну та надзвичайну. В свою чергу, звичайна діяльність підприємства, згідно Національних стандартів бухгалтерського обліку, поділяється на операційну, фінансову та інвестиційну. З метою формування каталогу функціональних завдань фінансових служб підприємства та чіткого розмежування зазначених понять розглянемо економічний зміст кожного з них.

Інвестиційна діяльність. Згідно з П(С)БО, **інвестиційна діяльність** - це придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою еквівалентів грошових коштів. Отже, ця діяльність пов'язана з ефективним вкладенням залученого капіталу. Загалом під інвестиціями розуміють усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід). Рух грошових коштів у результаті інвестиційної діяльності визначається на основі аналізу змін у статтях таких розділів балансу: «Необоротні активи»; «Поточні фінансові інвестиції» (фінансові інвестиції на строк, що не перевищує один рік, які можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент).

До типових прикладів руху коштів у результаті інвестиційної діяльності можна віднести такі: придбання фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових отримання відсотків, дивідендів; дезінвестиції.

На практиці досить часто з інвестиціями ідентифікують лише довгострокові капіталовкладення, тобто вкладення у довгострокові активи, у т. ч. витрати на придбання основних засобів, корпоративних прав, науково-

дослідні розробки, видатки розвитку, підвищення кваліфікації персоналу, маркетинг та ряд інших.

За такого трактування інвестицій не враховується існування поточних фінансових вкладень, які є інвестиціями короткострокового характеру.

Отже, під **інвестиційними** можна розуміти всі вкладення підприємства (як довгострокового, так і поточного характеру), що здійснюються з метою забезпечення приросту вартості його майна.

Під поняттям «дезінвестиції» розуміють повернення (вивільнення) заморожених у конкретних майнових об'єктах коштів. Деінвестиції можуть здійснюватися через реалізацію чи ліквідацію фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів.

Операційна діяльність. Це основна діяльність підприємства, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечує основну частку його доходу, а також інші види діяльності, які не підпадають під категорію інвестиційної чи фінансової діяльності.

До типових прикладів руху коштів у рамках операційної діяльності належать такі: грошові надходження від продажу товарів, робіт, послуг; грошові виплати постачальникам за товари і послуги; грошові виплати з оплати праці; сплата податків.

На основі систематизації руху грошових коштів у результаті операційної діяльності визначають операційний Cash-flow, який досить часто є основним джерелом фінансування діяльності підприємства. Перевищення вхідних грошових потоків від операційної діяльності над грошовими витратами є підґрунтям для забезпечення стабільної ліквідності підприємства та залучення коштів із зовнішніх джерел.

Успішна інвестиційна та операційна підприємницька діяльність можлива лише за наявності надійного фінансового фундаменту, тобто достатнього обсягу капіталу.

Мобілізація підприємством необхідних для виконання поставлених

перед ним планових завдань фінансових ресурсів називається **фінансуванням**.

З іншого боку, система використання різних форм і методів для фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей називається фінансовою діяльністю.

Згідно з П(С)БО фінансова діяльність - діяльність, яка веде до змін розміру і складу власного та позичкового капіталу підприємства (який не є результатом операційної діяльності).

Отже, основний зміст фінансової діяльності (у вузькому розумінні) полягає у фінансуванні підприємства.

Рух грошових коштів у результаті фінансової діяльності визначається на основі змін у статтях балансу за розділами: «Власний капітал»; «Довгострокові зобов'язання»; «Поточні зобов'язання».

До типових прикладів руху коштів у результаті фінансової діяльності слід віднести: надходження власного капіталу; отримання позичок; погашення позичок; сплата дивідендів. Можна стверджувати, що фінансова діяльність (фінансування) має вирішальний вплив на процеси генерування вартості підприємства. Так, оптимізація структури капіталу (оптимізація фінансування) веде до зменшення затрат на його залучення і створює фінансову базу для успішної операційної та інвестиційної діяльності.

У теорії і практиці досить часто зміст фінансової діяльності трактується ширше, ніж фінансування.

У широкому значенні під фінансовою діяльністю розуміють усі заходи, пов'язані з мобілізацією капіталу, його використанням, примноженням (збільшенням вартості) та поверненням. Інакше кажучи, фінансова діяльність (у широкому розумінні) включає весь комплекс функціональних завдань, здійснюваних фінансовими службами підприємства і пов'язаних з фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням операційної діяльності суб'єкта господарювання.

6.2 Організація фінансової діяльності підприємств

Суттєвою причиною кризового стану багатьох вітчизняних підприємств є неналежне виконання фінансовими службами покладених на них функцій і завдань, зокрема відсутність фінансового планування (бюджетування) та аналізу, управління ризиками, роботи щодо оптимізації структури активів та пасивів тощо. Досить часто це зумовлено тим, що відповідальність за всю фінансову роботу на підприємстві покладається на бухгалтерію, а фінансові служби або взагалі відсутні, або їх завдання є невизначеними і не мають нічого спільного з тими, які виконують відповідні служби на підприємствах країн Західної Європи чи США. В цьому зв'язку актуальності набуває визначення місця та ролі фінансових служб у функціональній структурі підприємств.

Організаційна структура фінансових служб та їх місце в ієрархії підприємства значною мірою залежать від форми організації бізнесу, галузі та обсягів діяльності господарювання.

Для підприємств малого бізнесу, як правило, характерною є централізація всіх управлінських функцій, у т.ч. і функції управління фінансами на рівні керівника підприємства, який досить часто є і його власником (або співвласником).

Практика діяльності підприємств малого бізнесу в країнах Західної Європи та США показує, що складанням бухгалтерської, фінансової та податкової звітності таких підприємств займаються (за відповідну плату) здебільшого спеціалізовані консалтингові чи аудиторські фірми, а роботу щодо управління фінансами частково виконує відділ по роботі з корпоративними клієнтами обслуговуючого банку.

Це пояснюється тим, що підприємствам дешевше обходиться сплата послуг зовнішніх консультантів, ніж утримання власних фінансових чи бухгалтерських служб.

На середніх за величиною підприємствах відповідальність за управління фінансами, як правило, покладається на головного бухгалтера, який

підбирається таким чином, щоб його рівень кваліфікації дозволяв виконувати функції фінансового менеджера.

Принципові рішення щодо управління фінансами на таких підприємствах приймаються за узгодженістю між головним бухгалтером і директором.

На великих підприємствах прийняття рішень у галузі управління фінансами є компетенцією фінансового директора, якому підпорядковані всі фінансово-економічні служби підприємства.

Місце фінансових служб у структурі підприємства та їх функціональні компетенції залежать від типу організаційної структури, яка запроваджена на підприємстві.

Розрізняють функціональну, дивізійну та матричну організаційні структури.

Характерною для функціональної структури є концентрація на рівні окремих відділів однотипних чи споріднених функціональних завдань з метою забезпечення ефективності їх виконання за рахунок переваг спеціалізації (таку організаційну структуру можуть запроваджувати також підприємства малого і середнього бізнесу).

Як недолік такої структури можна відзначити низький рівень координації роботи різних функціональних підрозділів.

Для великих підприємств чи концернів типовою є дивізійна організаційна структура.

За дивізійного порядку організації підприємства децентралізація повноважень здійснюється в розрізі окремих об'єктів чи секторів, наприклад за групами продуктів чи клієнтів (споживачів), за регіональним принципом. На базі виділених секторів (дивізіонів, філій) можуть формуватися так звані центри прибутковості (Profit center).

У кожному дивізіоні сформовані відповідні функціональні підрозділи, які дисциплінарно підпорядковуються керівникові дивізіону, а функціонально - керівникові відповідного підрозділу на рівні центрального управління

підприємством.

Переваги такої форми організації полягають у можливості поєднання стратегічної лінії центрального керівництва та переваг спеціалізації на місцях.

Успішна діяльність такого підприємства значною мірою залежить від ефективності виконання завдань координації та контролю службами контролінгу.

Серед недоліків дивізійної структури організації підприємства здебільшого виділяють зростання адміністративно-управлінських витрат, певний рівень дублювання окремих функцій тощо.

Окрім функціональної та дивізійної моделей організації управління підприємством, на практиці застосовують й інші, зокрема матричну організаційну структуру

В основі такої структури лежить виокремлення сегментів діяльності залежно від обраних критеріїв без утворення окремих функціональних одиниць. Сегментація здійснюється в розрізі окремих проектів, продуктів, цілей тощо за горизонтальним принципом.

6.3 Форми фінансування підприємств

Основне завдання фінансової діяльності підприємств полягає в мобілізації капіталу для фінансування їх операційної та інвестиційної діяльності.

Термін «фінансування» характеризує всі заходи, спрямовані на покриття потреби підприємства в капіталі, які включають мобілізацію фінансових ресурсів (грошових коштів, їх еквівалентів та майнових активів), їх повернення, а також відносини між підприємством та капіталодавцями, які з цього випливають (платіжні відносини, контроль та забезпечення).

Перш ніж перейти до вивчення механізмів залучення фінансових ресурсів суб'єктами господарювання, розглянемо основні форми фінансування. Їх здебільшого класифікують за такими критеріями:

- а) залежно від цілей фінансування;
- б) за джерелами надходження капіталу;
- в) за правовим статусом капіталодавців щодо підприємства.

Залежно від цілей фінансування виокремлюють такі його форми: фінансування при заснуванні підприємства; на розширення діяльності; рефінансування; санаційне фінансування.

За джерелами мобілізації фінансових ресурсів розрізняють зовнішнє та внутрішнє фінансування; за правовим статусом інвесторів - власний капітал і позичковий капітал.

Власний капітал може бути сформований за рахунок внесків власників підприємства або шляхом реінвестування прибутку. В іноземних літературних джерелах фінансування за рахунок нерозподіленого прибутку та амортизаційних відрахувань досить часто позначають також як Cash-flow фінансування.

Позичковий капітал, як і власний, може бути мобілізований із зовнішніх та внутрішніх джерел. До зовнішніх джерел формування позичкового капіталу належать: послуги; кредити банків (довго- і короткострокові); кредиторська заборгованість за матеріальні цінності, виконані роботи, заборгованість за розрахунками (з одержаних авансів, з бюджетом, з оплати праці тощо).

До внутрішніх джерел формування позичкового капіталу можна віднести:

- нараховані у звітному періоді майбутні витрати та платежі (у т. ч. так звані стійкі пасиви);
- доходи майбутніх періодів.

Як джерела фінансування можна розглядати фінансові ресурси підприємств, що формуються в результаті реструктуризації активів, під чим розуміють заходи, пов'язані зі зміною складу та структури окремих позицій активів.

У рамках реструктуризації активів розглядають також амортизаційні відрахування і кошти, які одержує підприємство в результаті дезінвестицій.

Звичайно, не можна надати однозначних рекомендацій щодо вибору тієї чи іншої форми фінансування. В одних випадках фінансові ресурси слід формувати через збільшення власного капіталу, в інших - на основі залучення додаткових позичок.

Для одних підприємств вигіднішою є можливість використовувати внутрішні джерела фінансування, для інших - зовнішні.

Фінансовий менеджер під час прийняття рішень щодо вибору найбільш прийнятної форми фінансування повинен скористатися відповідними критеріями.

6.4 Критерії прийняття фінансових рішень

Одним з головних завдань фінансового менеджера є обґрунтування рішень щодо вибору оптимальних для конкретних фінансово-економічних умов форм фінансування підприємства.

У цьому зв'язку фінансисти досить часто постають перед необхідністю прийняття рішень щодо вибору найкращої з існуючих альтернатив: емісія облігацій чи акцій? Залучення банківських позичок чи капіталу власників? емісія простих чи привілейованих акцій? реінвестування прибутку чи виплата дивідендів? Для прийняття правильних фінансових рішень слід зважати на критерії, за допомогою яких можна оцінити переваги та недоліки залучення позичкового і власного капіталу, зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування тощо.

До типових критеріїв можна віднести такі:

Прибуток/рентабельність. Слід розрахувати, яким чином та чи інша форма фінансування вплине на результати діяльності підприємства. При цьому необхідно виходити з того, що рентабельність активів підприємства повинна перевищувати вартість залучення капіталу, а також враховувати, що зростання частки заборгованості в структурі капіталу в окремих випадках може привести до підвищення прибутковості підприємства, а в інших -

навпаки.

Ліквідність. Фінансист повинен розрахувати, яким чином форма фінансування вплине на рівень теперішньої та майбутньої платоспроможності підприємства. Вхідні та вихідні грошові потоки слід координувати таким чином, щоб у будь-який час підприємство було спроможним виконати свої поточні платіжні зобов'язання. Цього можна досягти дотриманням фінансової рівноваги в довгостроковому періоді, яка передбачає, що грошові надходження підприємства задовольняють або перевищують потребу в капіталі для виконання поточних платіжних зобов'язань. У разі, якщо фінансовим менеджментом підприємства неправильно розраховані строки залучення та використання капіталу або якщо вони порушені через погіршення умов діяльності підприємства (зменшення обсягів реалізації, неврахування інфляції при формуванні відпускних цін, високий рівень не виправданої дебіторської заборгованості, непередбачені штрафи за порушення податкового законодавства тощо), то фінансова рівновага порушується і підприємство не в змозі виконати свої платіжні зобов'язання. Якщо неплатоспроможність є стійкою, то це стає підставою для порушення справи про банкрутство підприємства.

Структура капіталу (незалежність). Вдаючись до тієї чи іншої форми фінансування, слід прогнозувати, яким чином вона вплине на рівень автономності і самостійності підприємства у разі використання коштів, збереження інформаційної незалежності та контролю над підприємством у цілому. Окрім цього, необхідно виявляти можливі ризики, зокрема ризик структури капіталу.

Накладні витрати, пов'язані із залученням коштів. Наприклад, емісійні витрати, витрати на обов'язкові аудиторські перевірки, витрати на обов'язкову публікацію звітності в засобах масової інформації тощо.

Мінімізація оподаткування. Доцільно вибирати ту форму фінансування, яка дасть найбільший ефект з погляду зменшення податкових платежів. Звичайно, податковий фактор слід розглядати в контексті його впливу на

вартість залучення капіталу в цілому. Наприклад, при мобілізації коштів шляхом збільшення статутного капіталу слід враховувати, що пов'язані з цим накладні витрати зменшують об'єкт оподаткування, однак дивіденди, які є платою за використання власного капіталу, сплачуються за рахунок чистого прибутку після оподаткування. Натомість проценти за користування позичками відносяться на валові витрати. Разом з тим, податкові переваги, які можуть проявлятися при залученні позичкового капіталу, слід зіставляти із фінансовими ризиками, які при цьому виникають.

Використовуючи як джерела фінансування нерозподілений прибуток, підприємство практично уникає затрат на мобілізацію коштів, однак на реінвестування може спрямовуватися лише прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після оподаткування. Тут слід також враховувати рівень оподаткування розподіленого та нерозподіленого прибутку, ставки оподаткування доходів фізичних осіб.

Об'єктивні обмеження: відсутність кредитного забезпечення, необхідного для залучення позичок, низький рівень кредитоспроможності, законодавчі обмеження щодо використання тієї чи іншої форми фінансування, договірні обмеження тощо.

Особливості законодавства про банкрутство: черговість задоволення претензій кредиторів; переважання механізмів санації неспроможного боржника чи захисту інтересів кредиторів тощо.

Максимізація доходів власників (дивідендна політика), так звана концепція Shareholder-Value. Згідно з цим критерієм усі рішення менеджменту підприємства, в т. ч. рішення у сфері фінансування, повинні спрямовуватися на досягнення головної мети діяльності суб'єкта господарювання - максимізації доходів власників. На практиці кваліфіковані фінансові менеджери розробляють власну систему критеріїв, прийняття фінансових рішень, яка, окрім згаданих критеріїв, може бути доповнена іншими чи дещо спрощена.

Характерною особливістю фінансування підприємств в економічно

розвинутих країнах є те, що в останні десятиріччя спостерігається тенденція до зменшення залучення коштів на основі відкритої емісії акцій.

Збільшення статутного капіталу шляхом розміщення акцій є «останнім» фінансовим джерелом, до якого вдається менеджмент підприємства. Оскільки додаткова емісія веде, як правило, до зниження біржового курсу акцій, випуск нових акцій здійснюється здебільшого у разі необґрунтовано завищеного їх курсу.

Література: [1-5]

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна (базова)

1. Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.
2. Мікро- та макроекономіка : навч. посіб. / уклад. О. І. Андрусь. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 325 с.
3. Макаренко М.І., Семененко Т.О., Петрушенко Ю.М. Макроекономіка: підручник. Суми: Сумський державний університет, 2021. 307 с.
4. Шандова Н.В., Мешкова–Кравченко.Н.В., Латкіна С.А. Економіка підприємства: навч. посіб. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2021. 336 с.

Допоміжна

5. Банерджі А., Дюфло Е. Дієва економіка для важких часів. Львів: Наш Формат, 2021. 416с.

6. Михаліцька Н., Яцик М. Управління власним бізнесом: навч. посіб. у схемах і таблицях. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 480 с
7. Хмурова В.В. Менеджмент підприємницької діяльності: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури , 2024. 268 с
8. Радіонова І.Ф. Макроекономіка (теорія і політика): навч. посіб. Київ: Таксон, 2004.346 с.
9. Андрейчук С.А. Соціологія економіки та управління: навч. посіб.. Київ: Магнолія 2006. 2024. 202 с.
10. Управління соціальним та гуманітарним розвитком: навч. посіб. 2 ч. / авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.
11. Етика бізнесу : навч. посіб. / за ред. С.Г. Радченко. 2-ге вид. переробл. і допов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 396 с.
12. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні: підручник / за ред. Б.Є.Кваснюка. Київ: ЦУЛ, 2003. 423 с.
13. Стельмах В.С. та ін. Грошово-кредитна політика в Україні: підручник Київ: Знання, 2005. 421 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
2. Електронний ресурс «Фінансовий портал». URL: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> .